

Fig. 1.

Fig. 2.
Lotusvijvers.

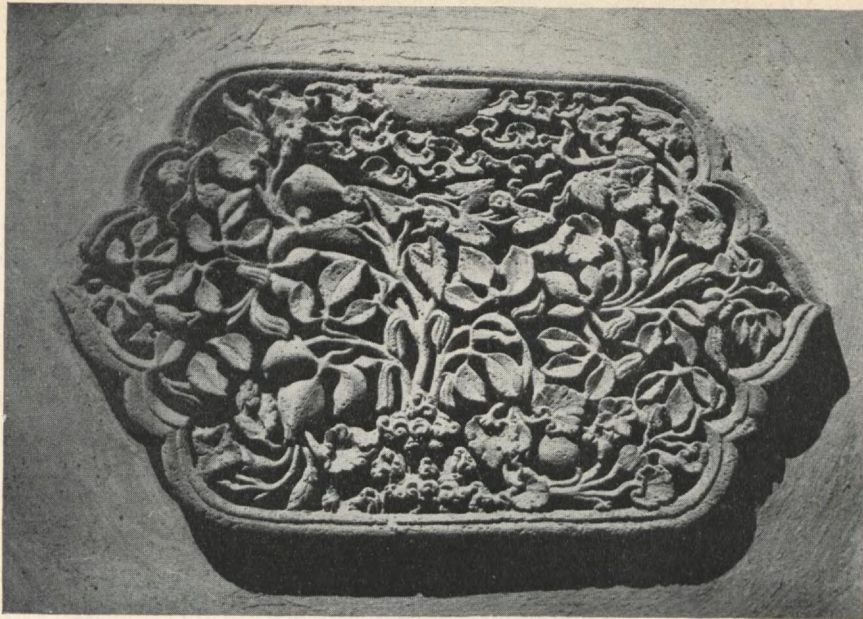

a. Rond medaillon van Mantingan.

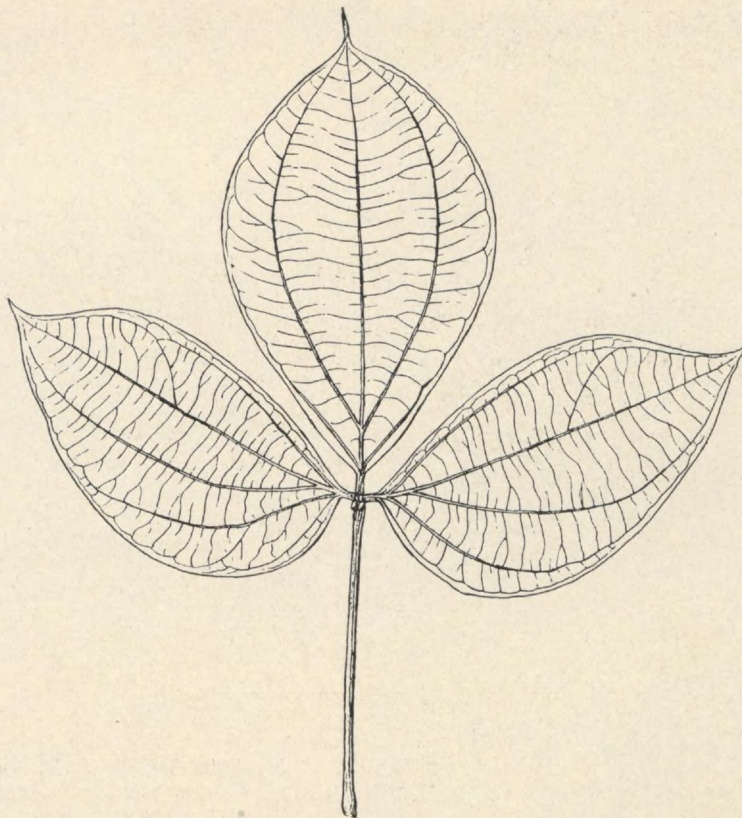

b. Afbeelding uit J. W. A. Van Welsse: *Plantkunde v/d hoogste klassen der lagere scholen in Ned. Oost-Indië*. 1e stuk 1922, p. 20, fig. 5.

Fig. 3.
Gloriosa superba L.

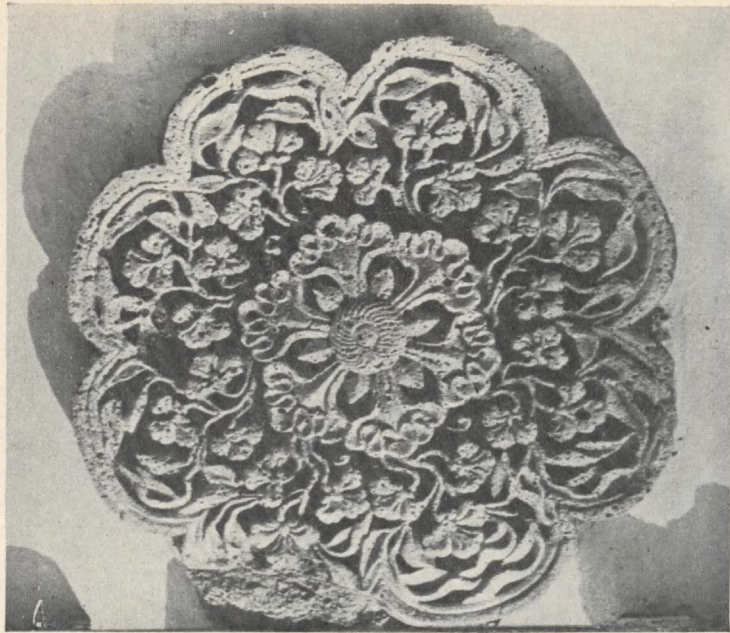

a. Medaillon van Mantingan.

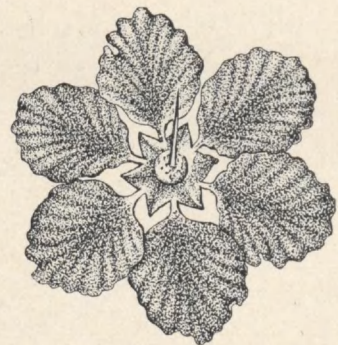
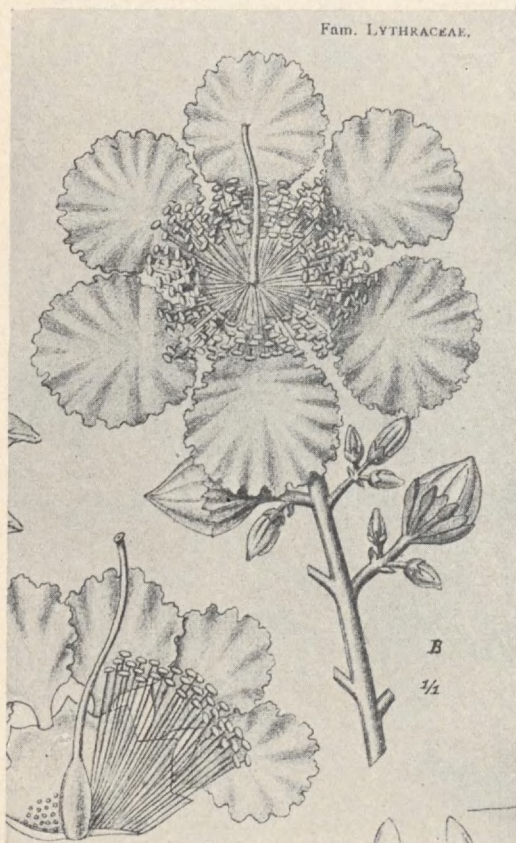

b. Afbeelding uit J. J. Ochse: Indische groenten, 1931, p. 252, fig. 163.

Fig. 4.
Dioscorea hispida Dennst.

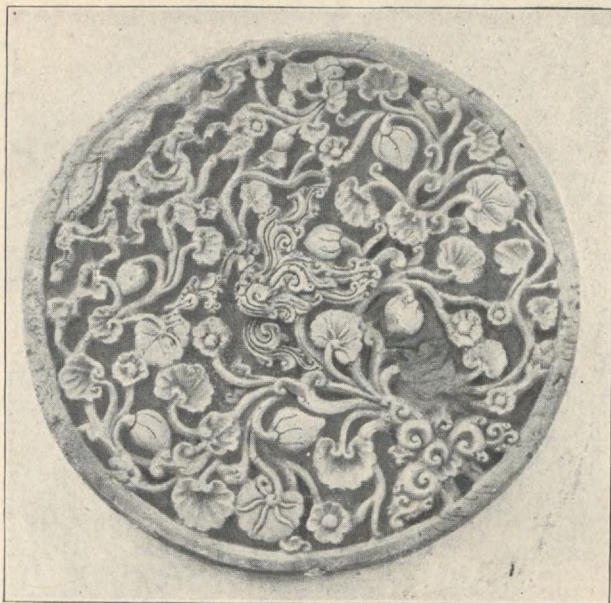
a. Rozet van Mantingan.

c. Afbeelding uit J. Haak,
Plantkunde voor Indië.
1892, plaat 33 D.

b. Afbeelding uit S. H. Koorders
& Th. Valeton, Atlas der
Baumarten von Java, Vol. 4,
fig. 783.

Fig. 5. *Lagerstroemia speciosa* (L.). Pers.

a. Rond medaillon van Mantingan met komkommerachtige slingerplant.

b. Langwerpig paneel van Mantingan met de kalebasplant *Lagenaria leucantha* (Duch.) Rusby.

Fig. 6.
Komkommerachtige slingerplanten.

a. Rond medaillon van Mantingan met gestyleerde Lotusbloem en Yui-schepter-motief.

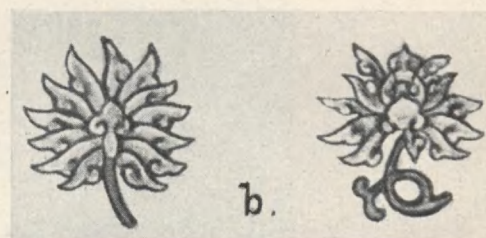
b

b

b

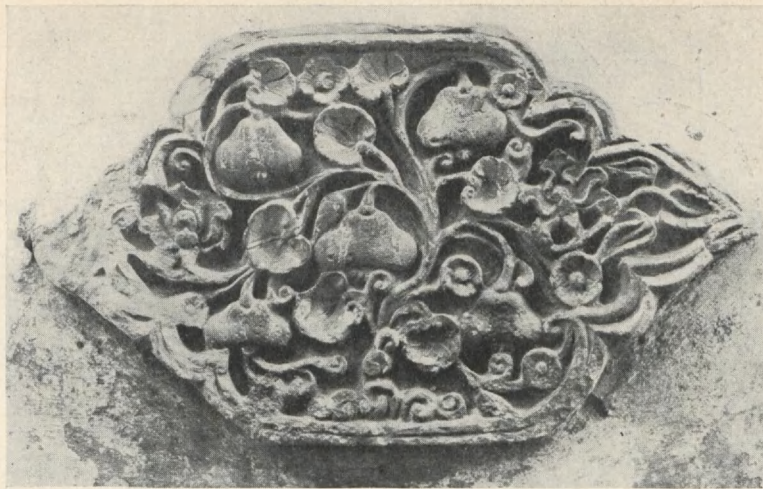

b.

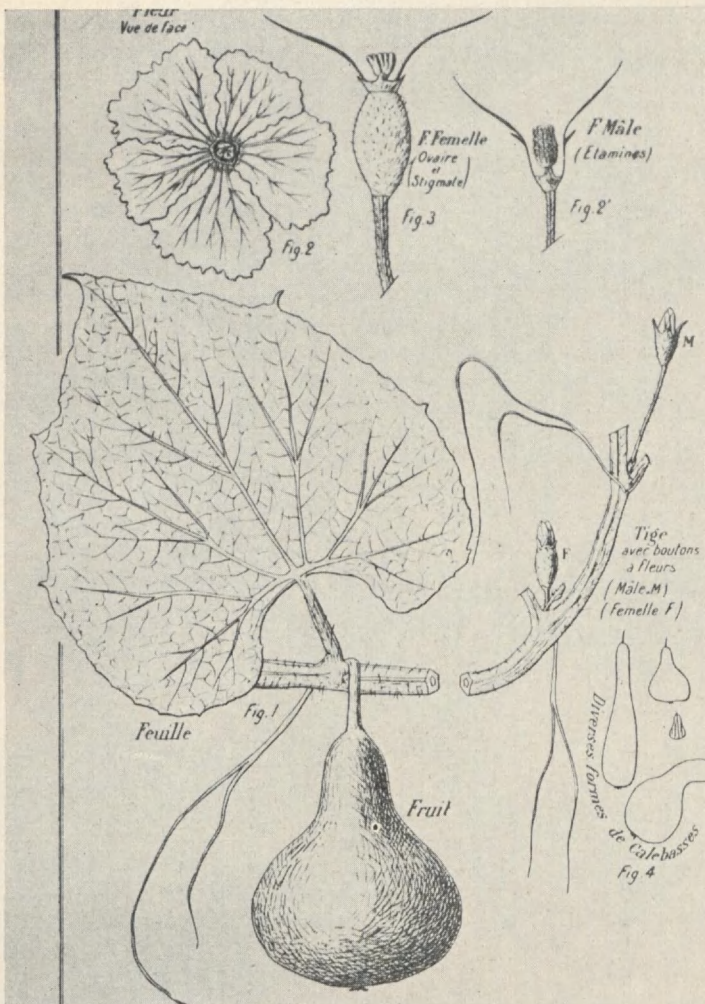
b. Vier ontwikkelingsstadia van het Lotusmotief uit de Chineesche ornamentiek (naar A. Hackmack).

c. Basreliefs op de pilasters van tjandi Soerawana.

a. Paneel van Mantingan. Rechts en links Lotusbloemen in Vanda-stijl.

c. *Vanda tricolor* Lindl. afbeelding uit S. H. Koorders: Atlas. Exkursionsflora v. Java 1924, p. 418, fig. 684.

b. Afbeelding uit P. A. Desruisseaux: Cucurbitacées tropicales, 1908, 47.

Fig. 8. a—b. *Lagenaria leucantha* (Duch.) Rusby.

a

b

c

Fig. 9.

- a. Paneel van Mantingan.
- b. Fragment van tjandi Panataran (Kṛṣṇāyana-reliefs).
- c. Fragment van een basrelief v/d Bārāboeḍoer (Ie gaanderij, hoofdmuur, ond. reeks).

a

b

c

Fig. 10. a. Mantingan-paneel met landschapsbeeld.
 b. Relief uit den Bayon-tempel van Angkor Thom. Buitengaanderij, zuidvleugel, oostkant. Overgenomen uit Groslier: *Le Bayon d'Angkor Thom*, Paris, 1910 planche 9.
 c. Relief uit de IVE gaanderij, hoofdmuur van de Bârâboeðoer (Samantabhadra-text). Lotusbloemen met krullen of aanhangsels uit het midden.

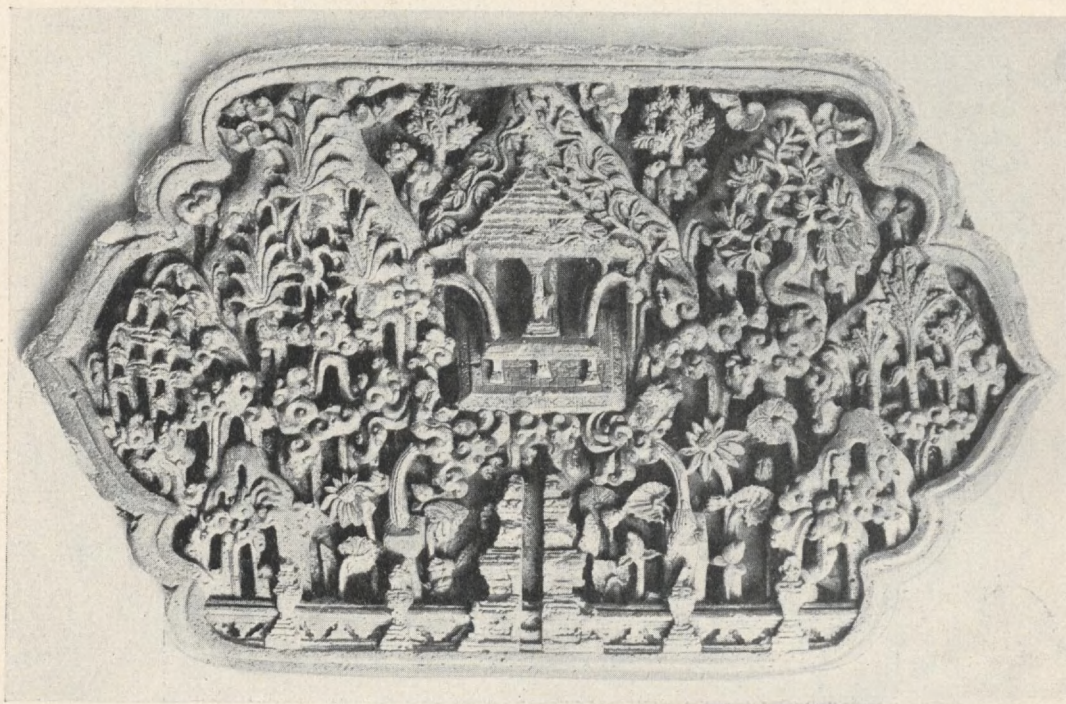
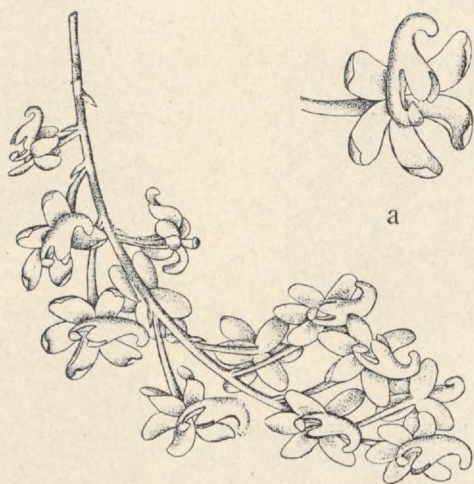

Fig. II.

Mantingan-paneel met landschapsbeeld.

c

b

a

d

Fig. 12. Variaties van het Lotusmotief (Aerides-stijl).

- a. en b. *Aerides odoratum* Lour. afbeeldingen uit S. H. Koorders. Atlas Exkursionsflora von Java. 1924, p. 420, fig. 686.
 c. Paneel van Mantingan.
 d. Fragment uit een basrelief van de Bārāboedoe, IVe gaanderij, hoofdmuur (Samantabhadra-text).

a

c

e

i

b

f

g

h

d

Fig. 13. Variaties van het Lotusmotief (Aerides-stijl) op basreliefs van den Bârâboeðoer-tempel.
a & b: randversieringen, c & d: fragmenten uit de IVe gaanderij, hoofdmuur (Samantabhadra-text). e: fragment uit de tweede gaanderij, hoofdmuur (Gaṇḍavyūha). f, g, h: fragmenten uit de IIIe gaanderij, hoofdmuur (Maitreya-verhalen). i: gevlamde Lotus (relief 1a 109).

ENKELE OPMERKINGEN BETREFFENDE DE PLANT-ORNAMENTEN VAN MANTINGAN

door

Dr. A. STEINMANN.

In het Oudheidkundig Verslag over 1930 wordt bij de beschrijving van het beeldhouwwerk in Oud-Javaanschen stijl, behorend bij het graf van de Ratoe Kalinjamat in Mantingan, ten Zuiden van Djapara, gewezen op de groote beteekenis daarvan voor de kennis der kunstuitingen in den overgangstijd tusschen het Hindoe-Javanisme en het Javaansch Mohammedanisme. In het bijzonder wordt daarbij de aandacht gevestigd op de in de medaillons voorkomende en soms sterk gestyleerde „lotusbloemen, -ranken en -vruchten” ¹⁾.

Aan de hand van de in bovengenoemd verslag gepubliceerde afbeeldingen en de ons door het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst, Dr. F. D. K. Bosch welwillend ter beschikking gestelde collectie photo's, hebben wij trachten na te gaan, welke bloemen en planten in het algemeen den vroegeren beeldhouwers tot model gediend kunnen hebben. Het is ons in enkele gevallen mogen gelukken de afgebeelde planten te identificeeren, terwijl wij in andere gevallen slechts konden gissen, of tusschen een zeker aantal in aanmerking komende gewassen een keuze hadden te doen.

De identificeering van dergelijke plantversieringen kan in menig opzicht van belang worden geacht. Immers, eenerzijds zou de plantkundige zich daaruit ten deele een voorstelling kunnen maken van de Javaansche flora omstreeks 1559, terwijl anderzijds de archeoloog-kunstkenner daarnaar misschien zou kunnen beoordeelen, in hoeverre in de keuze dezer plantversieringen zuiver Hindoeistische invloe-

den hebben overheerscht, dan wel in hoeverre deze motieven van den bekenden Hindoe-Javaanschen stijl afgeweken zijn, of zelfs, in hoeverre men de verschillende schakeeringen der oude kunst in de tegenwoordige Javaansche versieringsmethoden, o.a. op metaal of batikwerk, zou vermogen aan te wijzen.

Laten wij de reliefs, welke met geometrische figuren versierd zijn, geheel buiten beschouwing en beperken wij ons tot de paneelen, waarop planten worden afgebeeld, dan zouden wij deze laatste in drie groepen kunnen indeelen, n.l. :

1. paneelen of ronde medaillons, die slechts één enkele plant voorstellen ;

2. paneelen of ronde medaillons, waarop twee of meer plantensoorten voorkomen. Deze zijn dikwijls op een zoodanige wijze met elkaar in verbinding gebracht, dat het niet gemakkelijk valt, de verschillende motieven, die erin verwerkt zijn, te ontwarren ;

3. paneelen, waarop landschappen worden afgebeeld.

Alvorens over te gaan tot de eigenlijke bespreking van de op de steenen medaillons uitgebeelde planten, wenschen wij allereerst de in hoogergeroemd verslag reeds eerder gemaakte opmerking ten volle te onderstrepen, dat men de voornaamste bloem uit de Hindoeistische kunst, nl. de Lotus, op de talrijke reliefs, zoowel op de ronde medaillons als op de langwerpige en vierkante paneelen, in alle mogelijke variaties en styleeringen uitgebeeld kan vinden.

De Lotus, *Nelumbium Nelumbo* (L.) Druce (syn. *Nelumbium speciosum* Willd.

¹⁾ Om misverstand te voorkomen wil ik hier even erop wijzen, dat de Lotus in werkelijkheid geen ranken bezit. Indien desondanks in archeologische beschrijvingen toch telkens van „lotusranken” gesproken wordt, dan is dit slechts een gevolg van het feit, dat de beeldhouwers soms

aan den Lotus bladeren en ranken hebben toegevoegd, die deze plant niet bezit, waarop Huijser (*Ned. Ind. Oud en Nieuw*, Jaarg. I, 1916, p. 54), en anderen reeds hebben gewezen.

en *Nelumbo nucifera* Gaertn.), met zijn groote en ronde, schild-, trechter- of schotelvormige bladeren en de groote witte of roode bloemen, welke, aan lange stelen gezeten, steeds een eind boven het watervlak uitsteken, is een dankbaar onderwerp gebleken voor de verbeelding der oude beeldhouwers. Men vergelijkte daarvoor eens de willekeurigheid in styleering der bladeren op de langwerpige paneelen van plaat 16b en 17a uit het Oudheidkundig Verslag van 1930.

Naast de eigenlijke Lotus-plant of Taraté vinden wij er echter ook heel vaak de Waterlelie in engeren zin, nl. *Nymphaea Lotus* L. of Toendjoeng, op weergegeven, waarvan de groote, aan den voet diep hartvormig ingesneden bladeren met scherp getanden rand, en de bloemen met den krans van meeldraden in het midden, duidelijk op plaat 18a en op het ronde medaillon van plaat 20 (rechts) (fig. 2) van bedoeld verslag te herkennen zijn ¹⁾. De beeldhouwer heeft echter weleens de bij de echte Lotus behorende schild- of trechtervormige bladeren (zie plaat 16 en 17a) verwisseld met die van de Waterlelie, zooals uit fig. 1 en 2 blijkt (de hartvormig ingesneden bladeren met den getanden rand laten geen twijfel daaromtrent over ²⁾). Op fig. 2 is de bloem van *Nelumbium Nelumbo* kenbaar aan den opgeheven bloembodem, in de holten waarvan de vruchtjes vervat zitten, zooals nog duidelijk te zien valt. Bij fig. 1 evenwel is de opgeheven bloembodem niet duidelijk te zien, doch wel de krans van meeldraden daaromheen. Aangezien ook bij de echte Lotus in het jeugd-stadium, wanneer de bloem pas ontloken is, de bloembodem omgeven is door een dichte krans van opgerichte meeldraden, valt in zulke gevallen niet altijd met zekerheid uit te maken, of men met

een Lotus dan wel met een Waterlelie te doen heeft.

Een andere welbekende plant, die een enkele maal op de ronde medaillons voorkomt en duidelijk te herkennen valt, is de Prachtlelie, *Gloriosa superba* L. (syn. *Methonica superba* (L.) Lam.). Deze tot de familie der *Liliaceae* behorende plant komt in Tropisch Azië en in Afrika in het wild voor. Zij stond bij de oude Hindoes bekend onder den Sanskrit-naam *Lāngalikā* ³⁾, of vanwege haar gebruik als abortivum, onder dien van *Garbhaghātini*. Op Java noemt men haar Kěmbang soengsang, Kěmbang koemis matjan of Koekoe matjan (Mal.), Dongkèl soengsang (Jav.), Katongkat (Soend.), Mandalika (Jav., Mad., Bal.). Zij is verspreid over de laagvlakten in de Oostelijke helft van het eiland, van de kust af tot 300 m boven zee, in struikwildernissen en heggen of tusschen kreupelhout. Wegens hare giftige eigenschappen (vooral de wortelstok wordt voor zwaar vergiftig gehouden) is zij in Midden-Java zeer gevreesd. De bloem trekt onmiddellijk de aandacht door haar grilligen vorm en door de gele en roode kleur der zes bloembladen. De bijzondere kenmerken van deze plant, zooals bijvoorbeeld de naar omlaag geknikte bloemsteeltoppen en bloemen en de rechtstandig teruggeslagen bloembladen, de lange, afstaande meeldraden en het overlangs gegroefde vruchtbeginsel, verder de zittende bladeren met den spits versmalde top, die in een rank eindigt, zijn op verschillende medaillons zoo natuurgetrouw weergegeven, dat hieromtrent geen twijfel behoeft te bestaan (fig. 3a en b). Tusschen de *Gloriosa superba* op figuur 3a ontwaren wij echter ook nog 5- à 6-hoekige bladeren, verder ranken en vruchten van een komkommerachtig gewas,

1) In tegenstelling met de echte Lotus drijven de bladeren en bloemen van de Toendjoeng op het wateroppervlak, of steken er althans niet noemenswaard boven uit. Op het relief viel dit blijkbaar om technische redenen meestal niet goed te bewerkstelligen.

2) Dat ook in de Chineesche bouwkunst bij reliëfversieringen op muren de Lotus veelal tezamen met andere waterplanten afgebeeld wordt, bewijst wel het door

Ernst Boerschmann (*Chinesische Baukeramik*, 1927, p. 62) afgebeelde medaillon van geglazuurd terracotta-reliefwerk op een muur der keizerlijke graven in de provincie Tschili, waarop tusschen de bladeren en de bloemen van den Lotus ook nog de pijlvormige bladeren van *Sagittaria sagittifolia* L. voorkomen.

3) Udoy Chand Dutt: *The materia medica of the Hindus*. Calcutta, 1877, p. 263.

dat sterk doet denken aan Koendoer, *Benincasa hispida* (Thunb.) Cogn. of aan Waloeih, *Cucurbita moschata* Duch. ex Poir. De beide planten zitten echter zoodanig dooreengestrengeld, dat de verschillende twijgen niet dan met eenige moeite te vervolgen zijn.

Gemakkelijk te herkennen is ook de slingerplant, die op het langwerpige paneel van fig. 4a (en verder op plaat 18c v/h Oudhk. Versl.) de meeste ruimte in beslag neemt. Ongetwijfeld was daarmede de Gadoeng, *Dioscorea hispida* Dennst. (syn. *D. daemonia* Roxb., *D. hirsuta* Bl., *D. mollissima* Bl., *D. triphylla* (non L.) Blanco) bedoeld. Ook deze plant wordt op Java wild aangetroffen en wel evenals *Gloriosa superba*, voornamelijk in streken met een krachten Oostmoesson, van de laagvlakte tot ongeveer 850 m zeehoogte. Deze overblijvende klimplant bezit steeds drietallige bladeren (waarop trouwens de soortnaam *triphylla* duidt), wier vorm zeer karakteristiek is en op de paneelen van Mantingan natuurgetrouw werd weergegeven. De aan weerskanten van het omgekeerdeivormige topblaadje geplaatste zijblaadjes zijn asymmetrisch en wel scheef eivormig, hetgeen op de reliefs duidelijk uitkomt (fig. 4a en b). De bloemen, welke tot kortere of langere (volgens Koorders tot $\frac{1}{2}$ m lange) aren vereenigd zijn, werden ten tijde van Rumphius door de Balineezen gebruikt, om de kleeren ermede te parfumeeren. De plant wordt over den geheelen Maleischen Archipel gekweekt, en wel voor hare in klompen dicht bijeen zittende onderaardsche knollen, welke eerst na een speciale vóórbehandeling te hebben ondergaan, als voedsel genuttigd kunnen worden. De rauwe knollen zijn dioscorine-houdend en daardoor zwaar vergiftig. Zij moeten dus vóór het gebruik door uitlooling in water of anderszins van hunne bedwelmende eigenschappen ontlast worden. De knol wordt ook vaak medicinaal gebruikt, o.a. tegen lepra, lues, enz.; verder bezigt men de versch gestampte knollen, of het sap ervan, tegen eksteroogen en eeltknobbels.

Moeilijker dan het voorgaande, laat zich de plant identificeeren, die het oorspronkelijke motief geleverd heeft voor de achtdeelige rozet, ingemetseld in den wand aan de achterzijde van de mihrab. In het midden daarvan prijkt een open bloem met 6 bloembladen, waar tusschendoor de toegespitste toppen der kelkbladen zichtbaar worden (fig. 5a). De bloem vertoont zeer groote overeenkomst met die van Boengoer (Mal., Soend.), *Lagerstroemia speciosa* (L.) Pers. (syn. *L. Flos-Reginae* Retz., *L. Reginae* Roxb.), die op fig. 5b en c is afgebeeld. De essentiele onderdeelen zijn n.l. dezelfde. De kroonbladen zijn op het relief sterk gestyleerd en de gegolfde rand ervan is overdreven uitgewerkt. Bij de op fig. 5b afgebeelde open bloem zit de steelvormig versmalde voet der kroonbladen achter den dichten krans van meeldraden verborgen, terwijl de meeldraden op het relief zich nog niet ontplooid hebben, waardoor het midden van de daarop afgebeelde bloem zich in een soort van jeugdtoestand bevindt. Bij de bloem, afgebeeld op fig. 5c daarentegen, zijn de spitse kelkslippen goed zichtbaar. De stijl is op de steenen rozet vermoedelijk uit praktische overwegingen weggelaten. Men krijgt den indruk, alsof het de bedoeling van den beeldhouwer geweest is, alle onderdeelen van de bloem duidelijk te doen uitkomen. De opvatting, dat wij hier inderdaad met een *Lagerstroemia* te doen hebben, wordt bovendien versterkt door het feit, dat onder alle tropische bloemen die daarvoor in aanmerking zouden kunnen komen, en die wij de revue hebben laten passeeren, geen enkele, behalve dan deze, den typisch zestalligen bouw vertoont. Deze tot de *Lythraceae* behorende woudreus, volgens D. Oliver (*First book of Indian Botany*, 1869, p. 213): „a native of the Indian Peninsula”, komt echter ook in den Maleischen Archipel algemeen in het wild voor en trekt door zijn fraaie violette bloempluimen als sierboom algemeen de aandacht. Het hout wordt over geheel Java door de bevolking zeer hoog geschat

voor huizen- en bruggenbouw. De rand van de steenen rozet wordt door een ander, ons nog onbekend, gewas gevormd.

Eveneens niet eenvoudig is de vaststelling van de, op de twee volgende ronde medaillons (fig. 6a en 7a, benevens plaat 20 c v/h Oudheidk. Versl.) voorkomende plantensoort, waarbij ongetwijfeld die, welke op het kleine langwerpige paneel van fig. 6b en 8a met de toegespitste flanken voorkomt, aansluit. In alle vier gevallen heeft men, — dat staat wel vast —, het floristisch prototype in een komkommerachtige slingerplant te zoeken. Op het ronde medaillon van fig. 6a zijn spits-eivormige, en op het langwerpige paneel van fig. 6b meer breed-kalebasvormige vruchten afgebeeld, terwijl op medaillon 7a beide vormen, voorzien van ranken, door elkaar voorkomen. De kalebasvormige vruchten, in verband met de kleine, soms 5-, soms 4-tallige bloemen, doen ons het meest denken aan de Kalebas-plant, *Lagenaria leucantha* (Duch.) Rusby, Koekoek (Soend.), Waloe h kěndi (Jav.), Laboe aěr (Mal.), die in geheel tropisch Azië gekweekt wordt (fig. 8b). Daarmede zouden ook de op de ronde paneelen uitgebeelde bladeren kloppen. Ook de talrijke, overal langs de stengels geplaatste ranken, zijn op de reliefs bijzonder goed zichtbaar, terwijl op het langwerpige paneel van fig. 8a de resten van den ouden stempel aan den top der vruchten nog vallen waar te nemen (men vergelijk hiermede de teekening van fig. 8b) ¹⁾. Dat de kalebas ook in de Chineesche ornamentiek een belangrijke rol speelt en o.a. een attribuut vormt voor een der acht Taoistische geniën, n.l. van Li T'ieh Guai, die steeds met zijn kruik en zijn pelgrimflesch wordt afgebeeld, is overbekend, doch zij hier ten overvloede even vermeld. In hoeverre Chineesche invloeden op de ornamentiek van de 16de eeuw

in het Japarasche bewezen kunnen worden geacht, laat ik aan beter bevoegden gaarne ter beoordeeling over. Het sinds menschenheugenis aanwezig zijn van handeldrijvende Chineezers in de havenplaatsen langs Java's kusten, wijst zeer zeker op de mogelijkheid eener vroegtijdige Chineesche beïnvloeding, welke zich o.a. nog in het heden op de versieringen van batikwerk uit de Noordkust van Java laat aantoonen. Bij de klimplant van medaillon fig. 6a hebben wij de keuze tusschen Koendoer, *Benincasa hispida* (Thunb.) Cogn., waarmede de bladeren, de 5-tallige bloemen en de vruchten eenigszins zouden overeenkomen ²⁾ en Sě m a n g k a, *Citrullus vulgaris* Schrad., of anders Waloe, *Cucurbita moschata* Duch. ex Poir. Deze laatste plant met hare van overlangsche groeven voorziene vruchten, wordt in het werk van Jasper & Pirngadie ³⁾ onder den naam van *Cucurbita Pepo* (= *C. moschata*) vermeld als batikversiering voor het in den volksmond als Loeng waloeh latar irěng bekend staande sě m ě n - patroon. Hiervan wordt gezegd, dat zij „ranken met bladeren en ronde bloemen” zoude bezitten.

Op het reeds genoemde langwerpige paneel van fig. 4a (en op dat van plaat 18c v/h Oudheidk. Versl.) komen, naast de klimplant *Dioscorea* als hoofdmotief, nog andere gewassen voor, n.l. op plaat 18c in het midden drie exemplaren van een *Pandanus*-soort, terwijl op fig. 4a nog twee andere planten, onderaan alweer de bekende Kalebas-plant, *Lagenaria*, doch in het midden, uit den rots ontspringend, een kruipende of windende plant met pijl- of hartvormige bladeren en kleine schijf- of schotelvormige bloemen, waarmede mogelijkwijze *Ipomoea reptans* (L.) Poir., Kangkoeng, bedoeld kan zijn.

Tenslotte hebben wij gepoogd, de floristische beelden uit de ornamenten van

1) P. A. Desruisseaux: *Cucurbitacées tropicales*, 1908, p. 47 (Calebasse *Lagenaria vulgaris*).

2) De afgebeelde vruchten zijn echter wat scherp toegespitst, hetgeen alweer niet klopt.

3) Jasper & Mas Pirngadie: *De inlandsche kunstnijverheid in Ned. Indië, deel III. De batikunst*, 1916, p. 178.

het langwerpige paneel, weergegeven op plaat 17b v/h Oudheidk. Versl. 1930, thuis te brengen. Deze ornamenten hebben ons eenig hoofdbrekens gekost. De aanwezigheid van een waterplant, zooals bijv. de tot de *Onagraceae* behorende *Jussieuia repens* L., Ganggeng londok (Soend.), Patjar banjoe (Jav.) zou met het oog op de op het relief weergegeven dieren uit de geschiedenis van den aap en den kreeft, eenigermate in het kader passen. Aan den anderen kant komt de vorm der bloemknoppen en ook der bladeren beter overeen met de zoo geliefde, op het vasteland van Indië inheemsche, *Melati*, *Jasminum Sambac* Ait. uit de familie der *Oleaceae*. Wij stuiten daarbij echter op de moeilijkheid, dat de volgens Engler en Prantl (Die natürlichen Pflanzenfamilien, Vol. IV, 1897, p. 15) in werkelijkheid 4- à 12-tallige bloemen, die doorgaans 5- à 8-tallig zijn, op het relief overal als 4-tallig zijn weergegeven. Het maakt echter op ons den indruk, als oordeelde de beeldhouwer het ganschelijk overbodig voor zijn ontwerp het aantal bloembladen er eerst nauwkeurig op na te tellen. Ook bij de Kalebas-plant op de Mantingan-reliefs vinden wij nu eens 4-, dan weer 5-tallige bloemen afgebeeld. In de ornamentiek van de Sasakers wordt overigens nog heden ten dage volgens Elbert (Dr. J. Elbert: Die Sunda-expedition des Vereins für Geographie und Statistik zu Frankfurt a/M. Festschr. z. Feier d. 75-jähr. Bestehens des Vereins, Bd. I, 1911. P. 47 und fig. 15) de *Melati*-bloem als versieringsmotief op bamboekokers, meestal slechts met 4 kroonbladeren en 4 stuifmeeldraden afgebeeld.

Gaan wij nu over tot de bespreking der paneelen, welke landschappen voorstellen, zooals op fig. 9a (d.i. plaat 15 v/h Oudh. Verslag) en fig. 10a (plaat 16a, alsmede

plaat 18b v/h Oudh. Versl.). De meest in het oog vallende plant, welke men hierop herkent, is de *Pandanus*, waarvan men een zevental exemplaren, met vruchten beladen, op fig. 9a vindt weergegeven. De *Pandanus* vormt ook het middenmotief van paneel 18c v/h Oudheidk. Verslag, met versiering van *Dioscorea*, terwijl een drietal Pandanen de balékambang op fig. 10a aan de linkerzijde flankeren. Deze strandgewassen zijn ook op enkele bouwwerken uit de Oost-Javaansche periode zeer natuurgetrouw weergegeven, bijvoorbeeld op de reliefs van de Çuddhamala op tjandi Tegawangi (gesticht 1358)¹⁾, op de Kriṣṇāyana-reliefs van tjandi Panataran (? 1369), afgebeeld op fig. 9b, en op de tafereelen uit den Arjuna Wīwāha van tjandi Soerawana (gest. 1388)²⁾.

Op het paneel van fig. 10a (plaat 16a v/h O.V.) en op dat van fig. 11 ontmoeten wij nogmaals de reeds besproken *Dioscorea hispida*, en wel tegen den rots achter de balékambang opklimmend. De drietallige bladeren en de langwerpige aren zijn duidelijk genoeg weergegeven. De kromme boom rechts van de balékambang, die het pendant vormt van de Pandanen links, is niet met zekerheid terecht te brengen. Op fig. 10a blijkt hij aan de takken voorzien te zijn van bloemen, en op fig. 11 van eenige bolvormige vruchten. Een dergelijke boom en wel met in kransen geplaatste bladeren, vinden wij terug op plaat 9a (hoogerop in het midden van het medaillon), in dit geval echter getooid met talrijke bloemen in eidelingsche tuilen. In hunnen habitus herinneren deze boomen (vooral die van fig. 9a) sterk aan de Kambodja, *Plumeria acuminata* Ait., welke men over geheel Java en Bali op Inlandsche en Chineesche begraafplaatsen kan aantreffen. Als wij in aanmerking nemen, dat het Mantingan-complex zelf oorspronke-

1) P. V. van Stein Callenfels: *De Sudamala in de Hindu-Javaansche kunst*. (Verh. v/h Bat. Genoot. v. Kunst & Wetensch. Jaarg. 1925, deel LXVI, fig. 6a & b).

2) Idem: *De Mintaraga-basreliefs aan de Oud-Javaansche bouwwerken*. Publ. v/d Oudheidk. Dienst in

N. I. I, 1925, pl. 40, paneel 8; pl. 41, paneel 9 & 10; pl. 42, paneel 13 & 14; pl. 43, paneel 20 (Mintaraga-basreliefs) en pl. 37, paneel 6 & 7 (basreliefs op de pilasters). Zie ook: W. F. Stutterheim: *Cultuurgeschiedenis van Java in beeld*. Kolff, Weltevreden, 1926, p. 90, fig. 124.

lijk een Mohammedaansch graf vertegenwoordigde, lijkt het verband daarmee met de aanwezigheid van Kambodja-boomen in de omgeving van de balékambang, niet zoo geheel uit de lucht gegrepen. De veronderstelling, door Bakhuizen van den Brink geuit ¹⁾, dat de Kambodja reeds vóór de komst der Spanjaarden in Azië aanwezig moet zijn geweest, zou daardoor dan tevens aan waarschijnlijkheid winnen. Alleen mag het zonderling genoemd worden, dat op fig. 11 een dergelijke boom wordt afgebeeld met vruchten (en dan nog wel geen Kambodja-vruchten!), terwijl toch van de Kambodja bekend is, dat zij deze in Azië en den Archipel zelden vormt. Aan den anderen kant hebben wij bij de bespreking van den Lotus er hierboven reeds op gewezen, dat de oude beeldhouwers zich niet altijd even getrouw aan de natuurlijke wedergave hunner motieven hebben gehouden, integendeel, zich zelfs maar al te vaak verschillende „dichterlijke vrijheden” hebben veroorloofd.

Van veel belang achten wij het voorkomen op de hier besproken reliefs van de op de Bârâboedoer tot nog toe vergeefs gezochte Bamboe. Wanneer wij afzien van de enkele Bârâboedoer-reliefs, waarop Krom ²⁾ en later ook Bakhuizen van den Brink ³⁾ meenden de Bamboe te mogen herkennen, dan zouden wij hier onder de Mantingan-versieringen een der vroegste afbeeldingen van de bamboe in Java voor ons hebben. ⁴⁾

Bijzonder natuurgetrouw zijn de afbeeldingen van de Bamboe met hare karakteristieke, smalle en spitse bladeren op fig.

ga rechts en links op den achtergrond van de groote rots. Wij herkennen haar nogmaals, hoewel minder duidelijk, aan de meest linksche planten op het breede paneel van fig. 10a (plaat 16a v/h O.V.). Op al deze reliefs heeft de beeldhouwer zelfs niet vergeten de verschillende stengel-geledingen door middel van dwarsgroefjes aan te geven. Een voorstelling van Bamboe-stoelen meen ik ook op enkele reliefs van den Bayon-tempel van Angkor Thom (Indochina) gevonden te hebben; ook daar spreken de typische groeiwijze en de karakteristieke spitse bladeren al even duidelijke taal. Opmerkelijk is zeker het verschil in opvatting bij het uitbeelden der Bamboe op deze twee bouwwerken (zie fig. 10b) ⁵⁾.

Als pendant van de Bamboe onderscheiden wij aan de rechterzijde van het op fig. 10a weergegeven medaillon een groep palmboomen met afhangende vruchttrossen. Daarin hebben wij, naar den hoekigen vorm der bladslippen te oordeelen, misschien een *Caryota* (*C. Rumphiana* Mart. of *C. urens* L.) te herkennen, waarvan de eerste soort op Java en Bali voorkomt en behalve eetbaar merg (sago) ook palmwijn en vezelstof levert. Waarschijnlijker echter zal de beeldhouwer daarmee toch, hoe sterk dan ook gestyleerd, de vederpalm hebben willen weergeven, die bekend staat onder den naam van *Arenga pinnata* (Wurmb.) Merr. (syn. *A. saccharifera* Labill.), de Arèn of Suikerpalm.

De twee kleine boompjes geheel bovenaan op hetzelfde paneel konden wij niet bevredigend terecht brengen, of het zouden de bloeiwijzen moeten vertegenwoor-

1) R. C. Bakhuizen van den Brink: *De Indische flora en hare eerste Amerikaanse indringsters*. (Natuurk. Tijdschr. v. Ned.-Indië, deel XCIII, afl. I, 1933, p. 50 enz.).

2) N. J. Krom: *Archaeologische beschrijving van Bârâboedoer. I. 1920, p. 108, relief 117 van den bedolven voet*.

3) R. C. Bakhuizen van den Brink: *Welke planten vindt men op de Borobodoer afgebeeld?* (De Tropische Natuur, Jaarg. XX, afl. 10, 1931, p. 184). In beide gevallen kan hier nauwelijks van iets anders sprake zijn dan van het Suikerriet, *Saccharum officinarum* L.

4) De in het boek van C. M. Pleyte (*Die Buddha-Legende in den Skulpturen des Tempels von Bôró-budur*.

Amsterdam 1901), afgebeelde teekeningen van F. C. Wilsen, waarop Bakhuizen v/d Brink zijn veronderstelling baseerde, zijn bij vergelijking met de origineele photo's in Krom's monographie van de Bârâboedoer soms zeer onnauwkeurig gebleken —, iets waarop door verschillende schrijvers reeds de aandacht werd gevestigd. Bij een kritische beoordeeling van Bakhuizen's uitkomsten dient dit laatste noodzakelijk in het oog te worden gehouden.

5) Op de verschillen in opvatting en uitbeelding, o.a. van boomen tusschen de Khmer-kunst en de Hindoe-Javaansche kunst werd in een artikel: *Kambodjaansche en Javaansche reliefs* (in Ned.-Indië Oud en Nieuw, 1927, afl. 8, p. 239 — 248) gewezen door N. J. Krom.

digen van den nuttigen Sagopalm, *Metroxylon Sagu* Rottb., bekend onder de Inlandsche namen: Pohon sagoe of Roembia (Mal.), Amboeloeng (Jav.), Kirai (Soend.), dan wel de reusachtige bloeipluimen van de Lontar oetan of Gëbang, *Corypha Utan* Lam. (syn. *C. elata* Roxb., *C. Gebanga* Bl., *C. sylvestris* Mart.).

Op paneel 10a staan bovenaan, links en rechts van de groote rots, een viertal palmboomen afgebeeld, waarvan de twee middelste ongetwijfeld de Pinang of Djambé, *Areca Catechu* L., anders misschien de grafpalm *Areca pumila* Bl., de zg. Djambè rëndè (Soend.) zullen moeten voorstellen, — doch waarvan de beide uiterste niet zoo dadelijk te bepalen zijn, daar ze in bouw en styleering sterk aan de daaronder uitgebeelde Pandan-soorten herinneren. Door het bezit van een duidelijken, rechten stam en het ontbreken van steltwortels, echter meer nog door het bezit van gevinde palmbladeren, kan hier moeilijk van een *Pandanus* sprake zijn, al doen de vruchtbollen daar ook even aan denken. Bij de bovengenoemde *Areca*'s doen de ronde en geruite bollen, die van de boomen afhangen, zeker eenigszins vreemd aan, maar ze zullen hoogstwaarschijnlijk toch niets anders moeten verbeelden dan dichte en volle vruchtrossen. De zelfde overwegingen als bij de *Areca*, zou men ook bij de twee uiterste palmen kunnen laten gelden. En dan zullen wij er niet ver naast zijn, als wij ze voorstellen als twee Klapper-boomen, *Cocos nucifera* L., waarvan de bladeren wel als nagenoeg ongesteeld zijn weergegeven, doch waartegen de habitus, de bladstand en de krachtige stam, geen verdere bezwaren in den weg leggen. Dat de wel wat al te compacte bollen van den linkschen boom toch voor de vruchtrossen van den Klapper moeten worden aangezien, kan men afleiden uit de vruchtrossen van den gelijkwaardigen rechtschen boom, waar deze trossen heel wat minder dicht bijeen gepakt zitten, zooals ook bij eenige vergrooting bij het palm-

boompje in den uitersten linker benedenhoek valt waar te nemen.

Uit de voorgaande opmerkingen blijkt nu verder, dat de beeldhouwers van Mantingan bij de uitbeelding der planten haast al hunne voorbeelden moeten hebben ontleend aan de naaste omgeving hunner woonsteden, zooals wij reeds herhaaldelijk hebben kunnen aantoonen. *Gloriosa* en *Dioscorea* wijzen zelfs duidelijk in de richting van een flora uit streken met een krachtig doorkomenden Oostmoesson, dus stellig op Midden- en Oost-Java. Onder de afgebeelde gewassen treffen wij meerdere als giftig bekende planten aan, evenals de twee zoojuist genoemde soorten; terwijl ook van *Lagenaria* een kleine giftige soort bekend is met gele vruchten, die voorzien zijn van overlansche groene strepen. (Dergelijke overlansche strepen vallen op bij de Kalebas-vruchten van de *Lagenaria* op het ronde medaillon van fig. 6 en 7a (alsmede op plaat 20 v/h O.V., links beneden). Daarnaast vinden wij slechts heel enkele oude, door overlevering uit het Hindoe-Javaansche tijdperk bewaard gebleven motieven terug. Als zoodanig valt dan in de eerste plaats te noemen de Lotus, het oude, gewijde symbool der Hindoes, door wie deze plant steeds met groote voorliefde tot onderwerp voor allerlei versieringen werd uitverkoren.

De meest natuurgetrouwe weergave van de Lotus-plant treffen wij aan op de sterk gestyleerde Lotus-vijvers, zoowel uit de ronde medaillons, als uit de langwerpige paneelen.

Grootere afwijkingen komen wij tegen bij de groote, eveneens sterk gestyleerde Lotus-bloemen in het midden van sommige ronde medaillons, waarvan de overige stoffeering schijnbaar bestaat uit bloemen, bladeren en ranken van een komkommertachtig gewas, de Kalebas-plant, *Lagenaria leucantha* (Duch.) Rusby (fig. 7a alsmede plaat 20 v/h O.V., links beneden). Deze 5-bladerige Lotus-bloemen naar echt Madjapahitschen trant (men ver-

gelijke daarmede het lotus-motief op de pilasters van tjandi Soerawana op fig. 7c) vertoonen echter duidelijk Chineesche invloeden. Ze stellen de Lotus-bloemen als het-ware gehalveerd, „en profil” voor, zooals de afbeeldingen uit E. Boerschmann, Chinesische Baukeramik, Ornamente für Dachschmuck bei Sianfu, Prov. Schen-si, p. 32 en 113 duidelijk illustreeren. Zij is als embleem voor de vijf kenmerken van het wezen, n.l. de rede, het gevoel, de waarneming, de scherpszinnigheid en het bewustzijn, een bekend Boeddhistisch symbool¹⁾. In tegenstelling met de Lotus-bloemen uit de Oost-Javaansche periode (zie fig. 7c) eindigt hierbij het bovenste bloemblad in het, uit de Chineesche ornamentiek zoo bekend en bij de tapijtversiering en elders zoo vaak toegepast, motief der oude Chineesche school, n.l. den Yu-I-schepter. Dit symbool zal oorspronkelijk wel een wolk hebben willen voorstellen en beteekende als zoodanig, „dat alle dingen naar wensch mogen geschieden”. A. Hackmack (Der Chinesische Teppich, Hamburg 1926, fig. 38, Tafel XIII) beeldt een reeks van omvormingen in de ontwikkeling van de Lotus-bloemen af, welke afbeeldingen wij ter verklaring der verschillende lotus-ornamenten hierbij hebben overgenomen (fig. 7b). Over den oorsprong der Chineesche invloeden, uit een geschiedkundig oogpunt beschouwd, heb ik reeds bij de bespreking der kalebas-motieven gewezen. Duidelijk vallen deze invloeden ook aan te wijzen bij de hoekstukken in den vorm van het Chineesche vleermuis-motief, voorkomende aan weerszijden op de muren van het Mantingan-bouwwerk (zie pl. 14 van het Oudheidkundig Verslag 1930).

De beide asymmetrische bloemen rechts en links op paneel 8a van den afgebeelden Kalebas-plant zijn ongetwijfeld even-

eens gestyleerde Lotus-bloemen, al gelijkten zij op het eerste gezicht nog sterker op de bloemen van sommige Orchideën, zooals *Vanda tricolor* Lindl. of *Vanda suavis* Lindl., waarvan wij hierbij een enkele afbeelding ter verduidelijking weergeven (fig. 8c). De typische vorm van het bovenste bloemblad (alweer het Yu-i-schepter-motief) met zijn pijlvormigen top, alsmede de rangschikking der overige bloembladen, wijst op een zoo groote overeenkomst daarmede, dat wij ons langen tijd hebben afgevraagd, — de voorkeur voor bloemmotieven uit de naaste omgeving op de Mantingan-reliefs in aanmerking nemende —, of niet misschien de een of andere Orchidee, b.v. een *Vanda* bij de styleering der Lotus-bloemen, den beeldhouwer als prototype voor oogen kan hebben geweeft. Deze variatie zou dan als „*Vanda*-stijl” kunnen worden aangeduid²⁾.

Een derde gedaanteverwisseling zien wij op het langwerpige paneel, weergegeven op fig. 12c, dat geheel ingenomen wordt door de twijgen van een slingerplant. Daar tusschendoor bevinden zich bloemen, uit wier midden een slurfachtig aanhangsel te voorschijn treedt, waardoor deze bloemen in haar uiterlijk groote overeenkomst vertoonen met die van de Orchidee *Aerides odoratum* Lour. (fig. 12a en b). Toch zijn het niets anders dan gestyleerde Lotus-bloemen. Wij vinden precies dezelfde motieven herhaaldelijk terug op de basreliefs van de Bârâboedoer, en wel voornamelijk aan de z.g. wonderboomen. Op fig. 13a-h zijn enkele fragmenten, waarop dergelijke bloemen voorkomen, van de IIe, IIIe en IVe gaanderij der Bârâboedoer, tot staving van dit oordeel hierbij weergegeven.

Mocht bij iemand omtrent de identiteit van bovenbedoelde bloemen nog eenige

1) A. J. Kleykamp: *Chineesch aardewerk en porcelein*. 's Gravenhage 1928, p. 60. E. T. Chalmers-Werner: *Mythen en legenden van China*. Zutphen, Thieme & Cie, 1925.

2) Uit een mededeeling van Uday Chand Dutt in zijn:

„Materia medica of the Hindus”, Calcutta, 1877, p. 258 blijkt, dat inderdaad enkele *Vanda*-soorten, o.a. de wortels van *Vanda Roxburghii* R. Br. (*Cymbidium tessaloides* Roxb.) in de Hindoe-geneeskunde in gebruik geweest moeten zijn.

twijfel overgebleven zijn, dan zullen de twee op fig. 12d en 13h afgebeelde Lotusbloemen, uit wier midden een dergelijke krul oprijst, hem zeker wel ganschelijk overtuigen ¹⁾. In tegenstelling met den Vanda-stijl zou ik deze variatie met den naam van Aerides-stijl voor de Lotusbloem-uitbeelding willen aanduiden.

Tenslotte wenschen wij nog op enkele der planten te wijzen, welke ook op de basreliefs van de Bârâboedoer te vinden zijn, zooals de Lotus, die als knop en open bloem op het breed paneel van fig. 10a, fig. 11 voorkomt, verder op den in bloei staanden boom van fig. 9a, die achter den kop van den in het midden zittenden gestyleerden leeuw te voorschijn komt. Deze vertoont zekere gelijkenis met een op de Bârâboedoer afgebeelden boom, die hierbij eveneens ter vergelijking wordt vertoond (fig. 9c). In dezen boom meende Cammerloher ²⁾ een Pandanus te moeten herkennen, waarvoor de nabijheid der zeekust (het geheel verbeeldt een strandtafereel) zeker zou pleiten. De boom toont echter in habitus veel overeenkomst met de kromme boomen aan de rechterzijde van fig. 10a, fig. 11 en plaat 16a v/h O.V. welke (zooals reeds werd uiteengezet) ons eerder aan de Kambojja deden denken. Bovendien toont een vergelijking met de daaronder geplaatste photo (9b), afkomstig van de Kṛiṣṇâyana-reliefs van tjañdi Panatarañ, hoe geheel verschillend de opvatting in de uitbeelding van de Pandanus was.

Op hetzelfde Mantingan-paneel (fig.

9a) zien wij op den voorgrond, links beneden, een boschje pijl- of hartvormige bladeren aan lange stelen, welke wij ook reeds van de Bârâboedoer-reliefs kennen en welke ongetwijfeld aan Araceae toekomen, naar alle waarschijnlijkheid een Alocasia of een Cyrtosperma.

Hiermede zijn wij dan aan het einde van onze botanische excursie rondom het beeldhouwwerk van Mantingan gekomen. Wij kregen bij de bestudeering der verschillende reliefs den indruk, dat de plantmotieven van dit kunstwerk uit den overgangstijd nog slechts voor een betrekkelijk klein gedeelte een Hindoesch karakter dragen (n.l. in de voorstelling van de Lotusbloem), terwijl zelfs eenige daarvan Chineesche invloeden verraden. Vooral echter valt het daarbij op, dat de planten, welke afgebeeld werden, in hoofdzaak zulke betreffen, welke voor het volksleven van groote beteekenis geweest zijn, zooals voedingsgewassen, geneeskundige kruiden, grafboomen, enz., planten dus, die de Javaansche beeldhouwers van nabij moeten gekend hebben.

Alvorens deze causerie te besluiten, wensch ik eerst nog een woord van dank te richten tot de heeren Dr. F. D. K. Bosch, R. C. Bakhuizen van den Brink en Dr. P. van der Elst voor hunne belangstellende medewerking en voor hunne gewaardeerde wenken in zake de vaststelling der verschillende planten.

Buitenzorg, October 1933.

1) Omtrent oorsprong en beteekenis van dit, op het Perzische „Palmwipfel- of Birnmotiv” gelijkende aangesel of uitsteeksel is, voor zoover ik weet, niets met zekerheid bekend. Orendi (*Orientalische Teppichkunde. Hiersemanns Handbücher*, Bd. IV. p. 89 & *Motivblatt VII*, fig. 8, 13 und 14) geeft verschillende verklaringsmogelijkheden voor dit oude, geheimzinnige motief aan.

Zonder daaraan eenige gevolgtrekking te willen vastknoopen, wil ik hier terloops vermelden, dat de vlamsymbolen rondom den zittenden Boeddha, afgebeeld op fig. 10c (IVe gaanderij van de Bârâboedoer, Samanthabhadra-text) eenige overeenkomst vertoonen met de krullen, die uit de bloemen der Lotus-boomen links en rechts van hetzelfde relief oprijzen, welke evenals op fig. 12d, fijne overlangsche groeven of lijnen vertoonen, die wij ook op de

vlamsymbolen terugvinden (fig. 13i). Aan de beteekenis dezer Lotus-vlammen heeft W. O. J. Nieuwenkamp (*De Boroboedoer*, een reusachtige Lotus met ontelbare lotusbloemen versierd. Ned. Indië Oud en Nieuw, Sept. 1932, No. 5, p. 129-138) eenige beschouwingen vastgeknoot. Interessante overgangstypen treffen wij aan op eenige randversieringen van de Bârâboedoer (fig. 13a en b). Zou men met deze, uit open Lotusbloemen afhangende strengen misschien een zaadsnoer bedoeld kunnen hebben? Tusschen deze voorstelling en die der slurf- en peervormige aangesels of uitsteeksel vindt men allerlei overgangen.

2) H. Cammerloher: *Wat de Boroboedoer den natuuronderzoeker leert*. (*De Tropische Natuur*, Jaarg. XX, afl. 8, 1931, p. 149).

DE HERDENKING VAN DEN VERHEFFINGSDAG VAN WIJLEN B. KANGDJĚNG PANGĚRAN ARIĀ ADIPATI DANOERĚDJĀ VII, RIKSBESTUURDER VAN JOGJAKARTA

door

MEVR. A. J. RESINK-WILKENS.

Waar de herdenking van den Kroondag van Z. H. den Sultan van Jogjakarta nooit door dames wordt bijgewoond, was het mij onbekend, dat hierbij nog een ceremonieel plaats heeft van grootere betekenis dan de voor dit feest gebruikelijke slamĕtan zelf.

Eenige jaren geleden, kwam ik dat bij toeval te weten, toen ik, op bezoek zijnde bij wijlen den Rijksbestuurder K. P. A. A. DanoerĚdjĀ VII en Goesti KangdjĚng Ratoe Ajoe, drie kleine staafjes op tafel zag liggen, die met garen op bepaalde afstanden bij elkaar gebonden waren.

Zeer verbaasd waren gastheer en gastvrouw, toen ik naar de beteekenis en bedoeling van die staafjes informeerde. Daarop volgde het verhaal over de interessante Kroondag-viering van Z. H. den Sultan, waarbij deze maatstaafjes, ter lichaamslengte van Z. H., ter verdeeling aan den Rijksbestuurder gezonden worden, die dan verder moet zorgen voor de juiste uitdeeling onder de Radĕn Toemĕnggoengs.

Voor die juiste verdeeling worden de staafjes op bepaalde afstanden met garen gebonden, met de bedoeling, dat ze daar worden afgekapt. Iedere Radĕn Toemĕnggoeng (Regent) krijgt dan daarvan zijn deel, bestaande uit een klein staaf-stukje van goud, van zilver en van rood-koper.

Dien keer was er nog een groot stuk overgebleven van de te verdeelen staafjes, als gevolg van het feit, dat er eenige R. T. 's overleden en gepensionneerd waren.

Zij, die zoo'n stukje krijgen, laten het in den regel in elkaar draaien in den vorm van een koord, dat dan gebruikt wordt als armbandje voor een klein kind, waardoor het kind beschermd heet te worden tegen slechte invloeden, dus als djimat.

Dit groote stuk was in zijn geheel dus bestemd voor den Rijksbestuurder, die het mij ten geschenke gaf met den officieelen geleide-brief uit de Kraton, die als volgt luidt :

„Sĕrat kawoeningan pandjĕnĕngan da-
„lĕm Bĕndĕrĕ KangdjĚng Pangĕran AriĀ
„Hadipati DanoerĚdjĀ, Officier der Orde
„van Oranje Nassau.

„Noewoen koelĀ njahosi priksĀ, Djĕné,
„Pĕtakan, Tĕmbagi, pandjĕnĕngan sam-
„pĕjan dalĕm Ingkĕng Sinoewoen, ing
„woelan Djoemadilawal taoen Wawoe
„1857, pandjangipoen 72½ dim, sampoen
„ladjĕng dipoen bagĕ kados adat. Ingkang
„sarĕng poenikĀ koelĀ njahosakĕn bagĕjan
„ingkang doematĕng pandjĕnĕngan dalĕm
„pijambak 12 dim.

„SoemĕnggĀ karsĀ dalĕm.

„Kaping 7 Djoemadilakir Wawoe 1857.

„Kaping 13 December 1926.

„(w.g.) WirjĕkoesoemĀ (R. T.)”

Vertaald luidend:

Beleefde mededeeling aan B. K. P. A. Ad. DanoerĚdjĀ, Officier der Orde van Oranje Nassau.

Ik heb de eer U mede te deelen, dat het goud, het zilver en het rood-koper, dat de statuur vertegenwoordigt van

*Swargi Kangdjeng Pangéran Arja Adipati Danoeredja VII,
Papatih Dalem ing Karaton Ngajogjakarta.*

Z. H. den Sultan, in de maand Djoemadilawal Wawoe 1857 de lengte heeft van 72½ duim, en vervolgens, zooals gewoonlijk, verdeeld is.

Hierbij heb ik de eer U het deel, dat voor U persoonlijk bestemd is, groot 12 duim, aan te bieden.

7 Djoemadilakir Wawoe 1857.

13 December 1926.

(w.g.) Wirjakoesoemâ (R. T.).

Bovendien kreeg ik groote apëms mee en een deel van de sadjèns (offers) en van de slamëtan. Die groote apëms (apëm moestâkâ) worden den dag te voren, door alle naaste vrouwelijke familie-leden van den Vorst voor dit ceremonieel in de Kraton zelf bereid; ze dienen voor de symbolische handeling van het vormen van het lichaam van den betrokkene, waarvoor de lengte van die drie verschillende staafjes als maat dient. Waar wat de Rijksbestuurders-familie mij vertelde mij toch niet heel duidelijk was, werd mij aangeboden, om het eerstvolgende verheffings-feest van den Rijksbestuurder zelf bij te wonen, wat ik dankbaar aanvaardde. Vroeger werd dit verheffings-feest ook door de Pangérans met pangkat loerah (met den rang van Hoofd van een der afdelingen van het Kraton-bestuur) in dezen vorm herdacht, wat nu niet meer gebeurt. Het feest wordt nu nog alleen door Z. H. den Sultan en wellicht straks ook door den nieuw benoemden Rijksbestuurder gevierd.

Kort na dit gesprek mocht ik zulk eene herdenking meemaken. Ik kwam op Donderdag-Paing, 1 December 1927 om 7 uur 's morgens in de Kěpatihan, waar gamëlan pélog en sëléndro om beurten speelden, waardoor een bijzondere atmosfeer heerschte.

G. K. Ratoe Ajoe ontving mij en wij gingen den dalëm binnen, waar vóór de krobongan alle sadjèns reeds den vorigen avond geplaatst waren. Vele oude Radèn Ajoes, bloedverwanten, kwamen mee en zoo zaten wij allen te midden van

deze groote verscheidenheid van sadjèns, waarvan ik de namen één voor één mocht noteeren.

Al heel spoedig was ik bevreesd hierin te kort te schieten en ik verzocht dus om een hulp ter controleering van de gemaakte notities. Een vertrouweling van wijlen den Rijksbestuurder, Radèn Sastrâpradëgsâ, hielp mij.

Hieronder volgt dus eerst de opsomming van de sadjèns. Waar alle notities in het Javaansch werden opgesteld, zoo geef ik die hier ook aldus weer: Tingalan pandjènggan Kangdjèng Pangéran Ariâ Adipati Danoerëdjâ, tanggal 6 Djoemadilakir, Djimakir 1858.

SADJÈN.

1. Toembasan pëkën 2 tébok (2 bakken koekjes).

2. Roedjakan warni 7 (7 soorten roedjak).

3. Djèngang warni 7 (7 soorten koek).

4. Pålågoemantoeng, pålåkasimpar, pålåkapëndëm (boom- en aardvruchten).

5. Ampjang djagoeng, katjang warni 7 (7 soorten gebak van mais en katjang).

6. Tëtël-tëtëlan, djadah warni 7 (7 soorten gebak).

7. Sanggan (wat buitendien aangeboden wordt), pisang ajoe, soeroeh ajoe, gantèn pëpak (pisang, sirih met verdere benodigdheden voor het sirih-kauwen), kisi (spinrok), pëngilon (spiegeltje), djoengkat, soeri (kammetje), kapoek, kapas, agël (verschillende soorten ongesponnen draad), lisah soenðoel langit (soort van welriekende olie), lawé (garens), sëkar tëlön (bloemen), mënjan madoe (wierook).

8. Abon-abon: klåpâ wëtah, mawi kënditan lawé, pari, gëndis djawi, ëmploek mawi isi: gërèh, tigan, kloewak, këmiri, bëras, katjang, dëlé, djagoeng, botor (isi këtjipir), jåtrå sëprapat (2 cent). (Klappers, rijst, Javaansche suiker, verschillende andere ontobereide ingrediënten en 2 centen).

9. Sëkoel asrëp-asrëpan lawoeh djanganan, tigan, gërèh, sambël gëpëng.

10. Sëkoel woedoe goerih, lawoehipoen lëmbaran oelam ajam sambël pëntjok, krëtjèk, lalaban sambël pëtjël mawi sëkar tëlön, borèh (9 en 10 zijn 2 soorten bereide rijst met toebehooren).

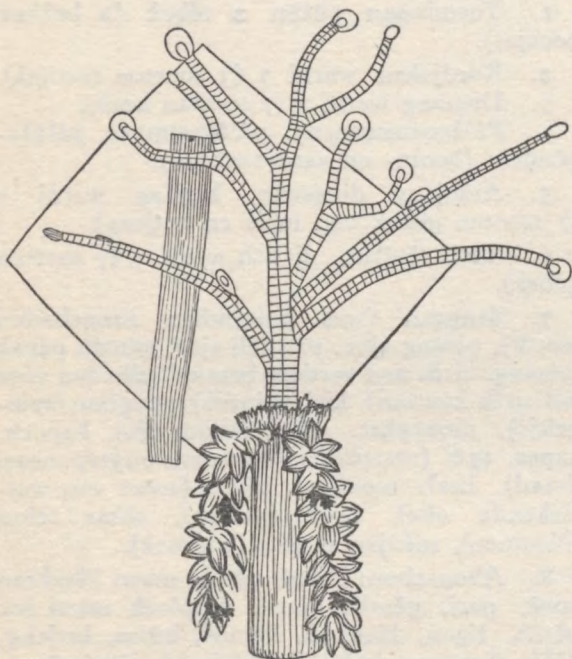
11. Djèngang bonang-boning, woedjoedipoen pëngaron alit énggal isi tojå, oedjoengan ðaðap

srĕp (een pot water met geneeskrachtige bladeren).

12. Kĕmbang sritaman, kĕmbang warni-war-ni dipoen tjĕmploengakĕn pĕngaron mawi tojĕ (verschillende bloemen in water).

13. Toempĕng robjong lawoehipoen sami dipoen soendoek-soendoekakĕn toempĕng, toempĕng goendoel lawoehipoen gorĕng-gorĕngan (nog twee rijstschotels met toebehooren), ajam gĕsang, tojĕ kĕndi, dilah, gĕlaran, tigan kalih, tĕboe saedjoenganipoen 2 (een levend kipje, een kruik drinkwater, een lampje, een ligmat, twee eieren en 2 suikerrietstokken met bladeren).

14. Bĕkakak bestaande uit in rijstemeel gevuld met Javaansche stroopsuiker (goela djawa) in overeenkomstige kleuren nagebootste vormen van vogels en kleine dieren. Dit is in afwijking van dezelfde sadjĕn in de Kraton, die uit ge-roosterde vogels en kleine dieren bestaat.

Pitjisan, „Alwenschboom”, behoorende bij de sadjĕns bij de herdenking van den Kroondag van Z. H. den Sultan van Jogjakarta in een jaar Dhal, en bij de manlijke goenoengans in de garebegoptochten.

Ik wil hierbij nog vermelden, dat ik verleden jaar uit de Kraton een sadjĕn ontving, genaamd „pitjisan”, volgens bekomen inlichting een „Alwenschboom” voorstellende, bestaande uit een stuk gĕdĕbog (pisang-stam) waarop een bun-

deltje dunne gespleten spaantjes bamboe is geplant, welke spaantjes, als takjes, aan elk met geel draad omwonden uiteinde voorzien zijn van ĕĕn in lood nagemaakt geldstukje ter grootte van een kwartje, waarvoor men vroeger „kĕpĕngs” gebruikte. Een der uiteinden draagt bovendien een vierkant, gesteven stuk wit goed, als achtergrond voor een gelen wimpel (ook van goed). Voorts is de gĕdĕbog zelf versierd met een „boental” (guirlande), van verschillende gekleurde bladeren vervaardigd. Vide afbeelding.

Het merkwaardige van deze sadjĕn is, dat deze slechts voorkomt bij een Kroondag-viering van Z. H. den Sultan in een taoen Dhal.

Deze „pitjisan” wordt echter ook meegedragen bij elken mannelijken „goenoengan” in een grĕbĕg-optocht.

Deze „pitjisan” zou men m.i. kunnen beschouwen als een zeer eenvoudigen vorm van de „boengan tjapak”, door Dr. V. E. Korn beschreven en afgebeeld in zijn werk : „De Dorpsrepubliek Tnganan Pagringsingan”.

Om thans terug te keeren tot de beschrijving van de viering van den verheffingsdag van wijlen den Rijksbestuurder:

Al de diverse sadjĕns, zijn in groepjes bij elkaar geplaatst en mogen niet naar willekeur verzet of uit hun verband gehaald worden.

Langzamerhand werd de vloer geheel bedekt, toen de soegengan tingalan (slamĕtan in verband met den leeftijd van wijlen den Rijksbestuurder) er bij geplaatst werd. Dit zijn allemaal verschillende rijstschotels of koeken en gebakjes.

1. Rasoelan sĕkoel woedoek njaosi ĕahar Kangdjĕng Nabi Moehamad mawi wowohan warni 5 (voor den Gezant Gods, met 5 soorten vruchten).

2. Sĕkoel golong lawoeh pĕtjĕl ajam, djangan mĕnir.

3. Toempĕng pawoekon, lawoeh pindang ajam mawi djambĕ.

4. Toempĕng panggang.

Daarna kwamen in volgorde van drie de abdidalëms met de sadjens en de slamëtan er achter, voortschrijdend van de dalëm naar het Westen en over de plataran gaande naar het Oosten, waar alles midden in de pendâpâ gezet werd in twee rijen en waar de ondergeschikten van den Rijksbestuurder, voor zoover zij van het Këpatihan-kantoor konden worden gemist, gingen zitten.

De processie werd begeleid met gamelan-muziek, gëndjng oedan-angin.

De adellijke vrouwen, die voor alles gezorgd hadden, bleven van binnen uit kijken, terwijl de Rijksbestuurder en G. K. Ratoe Ajoe van af de pringgitan het schouwspel gadesloegen.

Het was buitengewoon stemmig en rustig.

Toen de processie ontbonden werd en allen gezeten waren, hield de gamëlan op met spelen.

De menschen zaten met hun gezichten naar het Westen gekeerd, terwijl de pëng-oeloe met de „oekoeran” aan het hoofd van de twee rijen plaats had genomen, geflankeerd door de teboe-stokken, met achter zich de geestelijken.

Deze groep zat met het gezicht naar het Zuiden gekeerd.

De pengoeloe ontving op een blaadje geld en de dawoeh (opdracht) voor het gebed. Vóór het gebed zegt hij het volgende:

Saking karsanipoen Bëndârâ Kangdjëng sakalian Goesti Kangdjëng Ratoe :

1. Ambëngan rasoelan njaosi ðahar Kangdjëng Nabi Moehamad sagarwâ poetrà, sëkabat sadâjâ.

2. Ambëngan njaosi ðahar Noerboeat, kagëm pârâ Nabi Roesoel (oetoesan) wontenipoen 315, lan ðateng pârâ Nabi sadâjâ 124000.

3. Ambëngan njaosi ðahar pârâ wali, pârâ soehadâ lan pârâ moekmin sadâjâ.

4. Ambëngan njaosi ðahar pârâ lëloehoer dalëm sadâjâ ingkang sampoen sami

soemaré Kiṭâagëng, Padjimatan, Mlangi lan sapanoenggilanipoen.

5. Soegëngan tingalan dalëm djoemë-nëngan Bëndârâ Kangdjëng, sadâjâ waoe sami dipoen soewoeni pengëstoe wiloe-djëng, pandjang joeswâ dalëm, tâtâ-tëntremipoen nagari ingkang dados kwadji-banipoen Bëndârâ Kangdjëng, teroes lës-tantoen wiloe-djëng botën wonten poenâpâ-poenâpâ.

D. w. z. : Dat de schotels opgedragen werden aan :

1. den Gezant Gods en Zijn geslacht.
2. het Profeten-licht en alle Gezanten en Profeten (van vóór Moehammed) te zamen.

3. de Heiligen, de Martelaren en de Ware Geloovigen.

4. de voorouders van P. A. Ad. Danoe-rëdjâ.

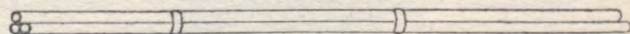
5. de herdenkingsdag en het heil en de voorspoed in de toekomst.

Hierna volgde het gebruikelijke, Islamistische gebed.

Na wat gegeten te hebben, werd alles verdeeld. De sadjens, bestemd om geofferd te worden, werden in de daarvoor dienende, kleine draag-huisjes geplaatst voor den verren tocht naar Parang-tritis, waar Njai Lârâ Kidoel het een en ander in ontvangst zou nemen.

De maatstaf van den Rijksbestuurder werd onder zijn ondergeschikten verdeeld.

Ik wil dit relaas niet eindigen, zonder een woord van hartelijken dank te uiten voor den steun en de medewerking daarbij van Dr. Th. Pigeaud ondervonden.

Bundeltje afgekapt stukken van de drie staven, goud, zilver en roodkoper, ter lengte van Z. H. den Sultan, vervaardigd bij gelegenheid van de jaarlijksche herdenking van den Kroondag van Z. H.

NASCHRIFT VAN DE REDAKTIE.

Men weet, dat B.K.P.A. Ad. Danoerċđĵ VII, uit het oude geslacht der Joedĵnegĵrĵ's van Banjoemas, het vorige jaar is overleden, nadat hij in December 1931 zijn toemboek (64 jaar) had gevierd (zie Djĵwĵ 1931, blz. 127). Het is voor de Redaktie van Djĵwĵ een voldoening dit opstel van Mevr. Resink-Wilkens te kun-

nen plaatsen, als herinnering aan den Rijksbestuurder en den beminnaar en kenner der Javaansche dans- en toonkunst. De opvoeringen van zijn tooneel- en muziekspel Mĵndrĵwanĵrĵ namen een bijzondere plaats in naast de andere, er mede te vergelijken muziekspelen der Sĵlĵ'sche en Jogja'sche Vorsten en Grooten.

BLADVULLING.

SOENDANEESCH TOONEEL.

Korte Inhoud van het tooneelspel „Moending-Laja”, opgevoerd door de Tooneelvereniging „Moending-Laja” van Tjiandjoer, in de Sociĵteit „Soekamanah” te Soekaboemi, op 3/4 Maart 1934.

1e. Bedrijf: In het paleis „Padjadjaran” van Vorst Siliwangi I.

De Koning vertelt aan zijn gemalin, Nji Radĵn Mantri, dat een zijner bijvrouwen gedroomd heeft, in het Rijk der Hemelingen de „Lalajang Domas” te hebben gezien (een bundel zilveren papieren, bevattende 800 heilige verzen). Hij wil bedoelde papieren graag in zijn bezit hebben. Nji Rd. Mantri raadt hem aan, hun oudsten zoon, Goeroe Gantangan er op uit te sturen. Deze wordt geroepen, maar ziet geen kans zijn vader te helpen. Nji Rd. Mantri meent, dat Padmawati zelf de Lalajang Domas nu maar moet zien te vinden, op straffe van den dood. Padmawati verzoekt den Vorst, eerst de hulp te mogen inroepen van haar zoon, Moending-Laja-Di-Koesoemah, die als kind op bevel van den Vorst in een kerker is opgesloten, maar door zijn ooms Gĵlapnĵawang en Kidangpanandjoeng) is verlost, en daarna als hun eigen zoon opgevoed. Moending-Laja gaat er op uit, om het leven van zijn moeder te redden.

2e. Bedrijf: Op een heilige plaats Moearabĵrĵs.

Lĵngsĵr tracht zijn meesteres Dĵwi Asri op te vroolijken, maar het helpt niet. Haar hart gaat in smachtend verlangen uit naar haar ver-

loofde, Moending-Laja, van wien ze in langen tijd taal noch teeken heeft ontvangen. Ze werpt zich voor een Sjiwabeeld om troost bij Hem te vinden. Daar komt Moending-Laja, vergezeld van zijn beide ooms. Deze onderhouden zich met Lĵngsĵr, de minnenden alleen latend. Eensklaps verschijnt er een reus, Djongrang-Kala-Pitoeng, op zoek naar buit. De beide ooms verslaat hij zonder moeite, maar tegen Moending-Laja is hij niet opgewassen; hij geeft zich over en biedt Moending-Laja een amulet aan, dat o.a. de kracht bezit, den drager den weg naar den Hemel te wijzen; Moending-Laja stijgt op naar 't Rijk der Hemelingen, zijn gevolg op Poelo Poetri achterlatend.

3e. Bedrijf: In het Rijk der Hemelingen.

Moending-Laja komt van de Godin „Soenan Amboe” te weten, dat de „Lalajang Domas” is toevertrouwd aan „Goeriang Toedjoeh” (de zeven Kala's). Moending-Laja werpt zich in een vurig gebed, den Heiligen Geesten smeevende, hem de „Lalajang Domas” te helpen bemachtigen. Zijn bede wordt verhoord. De Lalajang Domas komt als door onzichtbare hand gedragen, naar hem toe. De Goeriangs komen op Moending-Laja af. Een gevecht volgt, waaruit Moending-Laja ten slotte als overwinnaar te voorschijn treedt. Voor de verdwenen Goeriangs verschijnt een Kala, Goeriangtoenggal in de plaats, die zich als dienaar Moending-Laja aanbiedt. Soenan Amboe wenscht den succes hebbenden Prins geluk en raadt hem aan, zoo gauw mogelijk naar Padjadjaran terug te keeren.

BAMBANG TO' SÉNA. EEN PALEMBANGSCH WAJANG-VERHAAL

door

H. OVERBECK.

Onder de Maleische handschriften, die ik een jaar of tien geleden te Palembang heb gekocht, is er een met twee wajang-verhalen, beide zonder titel. De held van het eerste verhaal is bovengenoemde Bambang To' Séna, de held van het eerste gedeelte van het tweede stuk is Bambang Gandawardaja. Van het eerste verhaal, groot 31 bladzijden folio, is de onderstaande inhoudsopgave gemaakt.

Het handschrift is betrekkelijk nieuw. Vooraan staat een fragment, 2 bladzijden groot, van een Sjaër Sarikat Islam, gedateerd 1332 A. H. Dan volgt, door een ander schrijver geschreven, de Bambang To' Séna en daarop de Bambang Gandawardaja, groot 55 bl. fol., waarvan 31 door den schrijver van het sjaër-fragment, de rest door den schrijver van de Bambang To' Séna geschreven. Het slot is gedateerd 3 Djoemadi'lawal A. H. 1336 (A. D. 1918) en noemt als auteur (jang mengarang) Kemas Ahmad van Kampong 3 Oeloe (Palembang).

Ofschoon dus modern, schijnen de verhalen op oudere wajang-lakons terug te gaan. Tegen het slot van de Bambang To' Séna zegt de schrijver: „Zoo vertelt het de *dalang*, wiens verhaal dit is.” Zij zijn ook doorspekt met Javaansche brokken, dikwijls zeer moeilijk te ontcijferen en te verstaan, gedeeltelijk uit de Javaansche wajanglakons bekend. De namen van de leden van het Pendawa-geslacht zijn zonder groote moeite in de Javaansche lakons terug te vinden. Ik zou dus veronderstellen dat de verhalen op bestaande *dalang*-lakons (oorspronkelijk in het Javaansch gesteld?) terug gaan, die in het Maleisch tot samenhangende verhalen zijn bewerkt, waarbij de Maleische auteur de

hem onbekende Javaansche woorden meer of min fonetisch heeft weergegeven.

Den inhoud van de Bambang To' Séna heb ik in de Javaansche wajang-literatuur, zoover mij door uittreksels bekend, niet terug kunnen vinden, en ook niet in het Maleische Pendawa-Lima-verhaal en in de andere Maleische wajang-verhalen, waarover Dr. H. N. v. d. Tuuk heeft geschreven (Tijdschrift v. I. T.-L.- en V. K., dl. 21, 25 en 26).

Over den ouderdom van de oorspronkelijke *dalang*-lakons is moeilijk iets te zeggen. De vermelding van vuurwapens kan evengoed op de latere Maleische bewerking tot een verhaal teruggaan. De grappen van de Panakawan's bevatten ook in de Javaansche lakons dikwijls anachronismen, anders zou een aanknopingspunt voor eene dateering misschien daarin te vinden zijn, dat Pétroek zich voorstelt als Generaal Muntinghe. Diens mislukte aanval op den kraton van Palembang heeft in 1819 plaats gehad; er bestaat een Maleisch hekeldicht over, „Sjaër Perang Munthinge”, dd. A. H. 1235, waarvan het Kon. Bat. Genootschap twee handschriften bezit. Of het Bambang To' Séna-verhaal misschien eene persiflage is op dezen krijgstoct, zal een nadere studie van genoemd gedicht kunnen uitwijzen.

De eigennamen van het verhaal, in zoover zij slechts met kleine verbasteringen uit de Javaansche lakons zijn overgenomen, heb ik meestal in de Javaansche spelling weergegeven, de andere in de variatie, die in het verhaal het meest wordt gebezigd.

Aan Dr. Pigeaud ben ik weer veel dank verschuldigd voor zijne vèrstreckende hulp.

* * *

In het midden van het eiland Anglangkapoera, onder den grond, ligt het rijk Soeratelang 1), geregeerd door vorst Gangga Trimoeke 2), afstammende van Maharadja Dasamoeka. Zijn twee jongere broeders zijn Maharadja Jaksa en Maharadja Rasiba Noman 3). Zijn twee patih's zijn Dasabaoe en Angkabaoe. Gangga Trimoeke en zijne broeders bezitten groote toovermacht; duizenden andere rijken (op de aarde) zijn door hem onderworpen. Eens vraagt Gangga Trimoeke gedurende eene groote audiëntie, of er nog rijken zijn, die niet aan hem zijn onderworpen, en hoort van een zijner legeraanvoerders, dat op het eiland Java een nog onafhankelijke vorst heerscht, de Sinoehoen van Merta, Koenta Déwa Wali Krama 4); hij heeft vier broeders, samen worden zij de vijf Pendawa's genoemd, en zelfs de goden ontzien hen. Gangga Trimoeke slaat in zijn heilig boek „Noeroeman ning lima" 5) na en vindt dat het niet geoorloofd is, tegen de vijf Pendawa's kwaadgezind te zijn, omdat zij de nakomelingen zijn van Lasmana Déwa, den broeder van Rama Déwa. Te gronde richten mag hij ze dus niet, wel hun verdriet aandoen, en met dat doel besluit hij hun wederzijdsche vriendschap voor te stellen, opdat zijn naam beroemd worde op de wereld. Rasiba Noman moet een brief opstellen van Maharadja Gangga Trimoeke van Soeratelang, beheerscher van de wereld in het Westen, aan Sinoehoen Merta Koenta Wali Krama, beheerscher van de wereld in het Oosten, op Djawa. Als de Sinoehoen van Merta de vriend wenscht te worden van Gangga Trimoeke, moet hij van laatstgenoemde als „Heerscher der zeven hoeken der Wereld" (ratoe pitoeng pendjoeroe alam) 6) spreken, en zoo mogelijk hem eens in de maand, en als dat niet gaat, minstens eens in het jaar zijne opwachting maken. Als teeken der vriendschap zendt Gangga Trimoeke hem veertig menteri's van veertig aan hem onderworpen landen, en veertig ossenkarren vol kostbaarheden. Onder leiding

van Djelema Menteri, Patih Dasabaoe en Patih Angkabaoe vertrekt het gezantschap en bereikt Merta.

De Sinoehoen van Merta zit in de audiëntie-hal; de Sinoehoen van Darawati 7) en Patih Aria Walakadoera 8), Raden Djanaka 9), Raden Nakoela en Raden Sahdéwa maken hem hunne opwachting. Patih Djajadrata bericht de aankomst van het gezantschap; Djelema Menteri, Patih Dasabaoe en Temenggoeng Angkabaoe worden binnengebracht, en de Sinoehoen van Darawati, Batara Kresna, moet den brief voorlezen. Hij vraagt den Sinoehoen van Merta, Derma Koesoema, hoe hij over het voorstel denkt; deze wil zich bij Kresna's meening aansluiten, en Kresna stelt voor de geschenken van Gangga Trimoeke aan te nemen; van hem als Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam te spreken brengt hun geen verlies en geen moeite, en zij krijgen de geschenken dus voor niets. Vorst Derma Koesoema stemt toe, vraagt echter nog Djanaka om zijne meening. Raden Djoedipati, Temenggoeng Koesoemajoeda, Walakadoera, in woede ontstekend, roept Djanaka toe, eerst te denken en niet zonder meer zich bij de meening van hun ouderen broeder aan te sluiten. Ardjoena antwoordt dat hij dit geenszins zal doen, en dat hij weigert van een anderen vorst als Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam te spreken. Raden Sang Bima waarschuwt hem, dat het hun misschien last zal veroorzaken, en dat zij beiden voor alles moeten instaan, maar wat zouden zij hebben te vreezen van zoo'n onbeschoften vorst? Djelema Menteri verwijt Walakadoera, dat deze hier niets heeft te zeggen, aangezien hij slechts een ondergeschikte van den vorst is; Setria Madoekara, Djanaka, roept den gezant toe, de hal te verlaten en hier niet zijn stem te verheffen, waarop Walakadoera de drie gezanten naar buiten trekt en afranselt. Hun gevolg snelt te hulp en een groot gevecht ontstaat; de lieden van Soeratelang vluchten naar hunne schepen. De vorst van Darawati, Batara Kresna,

brengt eindelijk Bima tot bedaren en verwijt hem, dat hij menschen doodt, die zonder schuld zijn, aangezien de fout bij hun vorst ligt. Kresna draagt dan den gezanten op hun vorst, den Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam, te berichten, dat de vorst van Merta en (twee van) zijne broeders inwilligen, hem Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam te noemen, dat de twee andere broeders, Walakadoera en Djanaka, echter weigeren, en dat de gezanten hun vorst moeten vragen of hij naar Java wil komen, of de Pendawa's naar Soeratelang moeten gaan? Djelema Menteri dankt Batara Kresna, zonder wiens spoedig ingrijpen het gezantschap in zijn geheel vernietigd zou zijn, en vertrekt. Kresna bericht aan den vorst van Merta wat hij heeft gedaan, en dat het gezantschap is vertrokken. Zonder twijfel zullen Maharadja Gangga Trimoeke en zijne beide broeders, moedig en tooverkrachtig als zij zijn, hen aanvallen, en zij moeten zich op een geweldigen strijd voorbereiden, die beter ver van de hoofdstad kon worden uitgevochten. Walakadoera gaat met Patih Djajadrata en Patih Rata naar de havenplaats, waar eene wijde vlakte geschikt voor slagveld is, en doet er een versterkt kamp opslaan, dat van al het noodige wordt voorzien.

Djelema Menteri bereikt Soeratelang en brengt rapport uit; in grooten toorn gelast Maharadja Gangga Trimoeke zijn broeder Maharadja Jaksa, om tegen Walakadoera en Djanaka te gaan strijden, terwijl Maharadja Rasiba Noman den Sinoehoen van Merta moet ontvoeren en naar Soeratelang brengen, waar hij in een gevangenis zal worden opgesloten. Als hun oppervorst verdwenen is, zullen de anderen wel genegen zijn, Gangga Trimoeke als Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam te erkennen. Als zij dat niet willen, zullen allen worden gedood. De twee vorsten vertrekken met een groot leger in honderd schepen naar Java. Zij landen aan de kust van Merta, en het leger van Merta onder Djoedipati, Setria Madoe-

kara Djanaka, Raden Nakoela en Raden Sahdewa trekt hun tegemoet. Van beide zijden bulderen de kanonnen, en het gevecht van man tegen man begint. De troepen van Merta worden teruggedrongen, maar Walakadoera Djoedipati en Djanaka grijpen in en richten een groot bloedbad aan onder de vijanden. Bij het aanbreken van den nacht trekken de Pendawa's naar hun legerplaats, de troepen van Soeratelang bouwen kampen of gaan terug naar hunne schepen.

Maharadja Rasiba Noman heeft zich onder het volk van Merta gemengd en is in het kamp gedrongen. Door zijn tooverkracht vallen allen in slaap, met de wapens in de hand, maar den vorst van Merta kan hij niet vinden. Hij keert tot zijn broeder terug en belooft in den volgenden nacht eene nieuwe poging te doen.

Op den volgenden ochtend, als de legers weer tegenover elkaar staan, roept Walakadoera, dat zij niet meer hunne troepen moeten laten vechten; hij daagt Maharadja Gangga Trimoeke tot een tweegevecht uit. Maharadja Jaksa doet het geschut op hem richten, maar ook steenen kogels zoo groot als een kokosnoot kunnen Walakadoera niet kwetsen, en zijne verwoede aanvallen en Madoekara Djanaka's pijlen bezorgen het leger van Soeratelang zeer groote verliezen. Met het invallen van den nacht keeren beide legers terug naar hunne kampen.

Kresna is dien avond ongerust; hij waarschuwt Aria Sentjaki en Raden Samba, die de wacht in het paleis van Merta houden, goed op hun hoede te zijn en niemand binnen te laten, ook niet als hij in de gedaante van hemzelf, Kresna, komt. Kresna gaat dan naar het kamp om zijn zwager Raden Ardjoena op te zoeken. Maharadja Rasiba Noman is in de stad Merta gekomen, vindt het paleis bewaakt en neemt de gedaante van Walakadoera aan. Hij ontmoet Aria Sentjaki, die hem echter niet binnen laat als Walakadoera de wakers binnen het paleis wenscht te controleeren; Rasiba Noman probeert

het nog in de gedaante van Madoekara Djanaka en die van Batara Kresna, zonder dat het hem gelukt 10). Hij ziet echter den Sinoehoen van Merta in den tuin, wierook brandende en biddende voor het heil zijner broeders; slechts Patih Rata is bij hem. Rasiba Noman probeert, hen door toovermacht in slaap te brengen; de Patih begint te knikkebollen en zegt dat het beter is in het paleis te slapen dan in den tuin. De vorst luistert niet; de Patih bedekt zijn hoofd en valt in vasten slaap. Ook de vorst dommelt in; Rasiba Noman nadert voorzichtig en wil hem ontvoeren, maar des vorsten gordelband maakt zich los en verandert in een draak die hem dreigt aan te vallen. Rasiba Noman wijkt terug en ziet dat de draak weder in den gordelband verandert; bij eene tweede poging verandert de doek die de vorst om het hoofd gewonden draagt in een tijger, en bij de derde poging des vorsten oorsieraad in een garoeda. Rasiba Noman beseft dat de vorst in de bijzondere gunst der goden staat en maakt zevenmaal de sembah, waarop het hem gelukt den vorst aan te raken 11). Voorzichtig heft hij hem op, neemt hem op de armen terwijl hij de slaapbetoovering nog versterkt, en draagt hem naar buiten en op zijn schip, dat dadelijk naar Soeratelang vertrekt. Hier laat Rasiba Noman den vorst in een glazen bak 12) opsluiten, die door de dapperste officieren wordt bewaakt, en zoekt zijn broeder Maharadja Gangga Trimoeke op, aan wien hij verslag uitbrengt over alles wat gebeurd is. Gangga Trimoeke, zeer verblijd, verwacht dat de andere Pendawa's spoedig hunne onderwerping zullen aanbieden, zendt echter nog meer troepen om het leger van Maharadja Jaksa te versterken.

Als de dag aanbreekt, wordt Patih Rata wakker, vindt den vorst van Merta niet meer in den tuin, zoekt hem tevergeefs binnen de muren van den kraton en in het slaapvertrek, haast zich naar het kamp, zoekt Djoedipati en Raden Djanaka op en bericht schreiende dat de vorst is verdwe-

nen, geen spoor van hem is te vinden, maar in den tuin was een stinkende bokkelucht, walgelijk als die van een Djeng-gala 13), zeker de stank van zoo'n daemon die den vorst heeft ontvoerd. De vier Pendawa's beseffen dat hunne vijanden hun broeder hebben ontvoerd en waarschijnlijk hebben vermoord; zij houden het voor nutteloos hem nog te zoeken en besluiten, zich op de vijanden te storten om zich te wreken en hun broeder in den dood te volgen. Kresna ziet hen onder de vijanden woeden, zonder rechts of links te zien en voor geen overmacht terugwijkende. Hij roept ze bij elkaar en zegt hun dat de vorst van Merta door Maharadja Rasiba Noman is ontvoerd en opgesloten in een glazen bak in de zee van Soeratelang om later te worden verbrand. Ook als zij het geheele leger van Soeratelang vernietigen zullen zij daarvan geen nut hebben en hun broeder niet terugkrijgen als deze door den vorst van Soeratelang is verbrand. Hij stelt voor dat de Pendawa's voor den schijn zich overwonnen verklaren en bereid, om den vorst van Soeratelang als Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam te erkennen; zij moeten echter eischen dat zij met hun broeder in de glazen bak worden vereenigd. Als de vijf broeders weer samen zijn, zal Kresna gerust zijn, en het zal dan gemakkelijk voor hem zijn, middelen en wegen te vinden (om hen weer te verlossen). De vier Pendawa's stemmen toe en Nakoela en Sahdéwa worden zonder wapens naar het slagveld gezonden om den legeraanvoerder van Soeratelang de onderwerping van de vier Pendawa's aan te bieden. Zij ontmoeten Maharadja Jaksa, die zeer blij is met de onderwerping en gelast, dat de vier broeders op zijn schip moeten komen. Zij worden naar Soeratelang gebracht en samen met hun broeder in de glazen bak opgesloten. Kresna, die uit de lucht alles mede heeft aangezien, is gerustgesteld en zweeft weg.

In hun kluizenaarsverblijf zitten Sri Begawan Abijasa 14) en Raden Angka-

widjaja met Semar, Pétroek en Nilagarèng 15) bijeen. Abijasa zegt: „Hai kleinzoon Angkawidjaja, gij voert hier een genoegelijk kluizenaarsleven 16), terwijl het rijk Merta door een machtigen vijand is overvallen, en er niet meer dan de schaduw van een pajoeng bedekt van overgebleven is 17). Uw vader, uw vorstelijke oom en uw andere ooms zijn door den vorst van Soeratelang in een glazen bak opgesloten. Wat heeft het voor nut dat gij incarnatie en verwant der goden zijt 18), als gij niet den moed hebt om uw vader te bevrijden?” Raden Angkawidjaja schrikt en verzoekt verlof om dadelijk naar Soeratelang te vertrekken. Abijasa strijkt met de hand over zijn hoofd en zegent hem, dat hij zijn doel moge bereiken. Semar komt eveneens om afscheid te nemen 19); Abijasa vermaant hem goed voor Angkawidjaja te zorgen en deelt hem mede, dat deze de zoon van een der Pendawa's is. Garèng merkt op, dat hij zooveel mogelijk van Abijasa's rijst zal medenemen om geen honger te lijden. Pétroek vat lachende de hand van Abijasa en wenscht hem een goed verblijf; Abijasa dankt en vraagt, waarom Pétroek zijn hand zoo lang vasthoudt? Ineens rukt Pétroek een ring van Abijasa's hand los, dat deze haast komt te vallen, en loopt daarmee weg zonder naar het geschreeuw van Abijasa te luisteren. Hij laat zich afglijden tot aan den voet van den berg, waar hij iets vindt dat op een pisang lijkt. Wel waarschuwt hem zijn neus, maar hij vindt het toch jammer, als het een uit de lucht gevallen pisang 20) mocht zijn, dezen te verliezen; hij bijt er een stukje van af, maar als hij beseft wat het werkelijk is, spuwt hij het Garèng in het gelaat, die natuurlijk zeer boos wordt 21).

In het land Soemoer Djalah Soenda 22) bevindt zich Maharadja Antaboga, een geweldige draak; bij hem is Raden Antaredja. Antaboga deelt hem mede, dat Antaredja's vader en zijne ooms door den vorst van Soeratelang zijn gevangen genomen. Antaredja verzoekt verlof om zijn

vader te bevrijden. Antaboga roept den draak Naga Poengkoer 23), die door aarde en water kan gaan, om Antaredja naar Soeratelang te brengen. Op den rug van den Naga Poengkoer gezeten vertrekt Antaredja.

Er wordt verhaald van den vorst van Peringgandani 24), die reeds zeven maanden ziek is en niet meer de kracht heeft om te eten, zelfs geen water meer kan drinken. Zijn moeder, Dèwi Arimbi, is zeer ongerust en gelast haar Patih, haar jongeren broeder Soeberkésa 25), om naar Merta te gaan en den vader van haar zoon (Wrekodara/Bima) te waarschuwen. Soeberkésa wil haar echter niet gaarne op dit tijdstip verlaten, omdat de goden ieder oogenblik over het lot van haar zoon kunnen besluiten. Terwijl zij nog samen spreken, komt Kresna, schrikt als hij Dèwi Arimbi ziet, het hoofd van Djaja Lelana op haar schoot houdende, en als hij hoort dat haar zoon reeds zeven maanden ziek is en sedert twee maanden niet meer heeft gegeten en gedronken, klaagt Kresna, dat daarmee al zijn hoop is verdwenen. Het rijk Merta is veroverd door den vorst van Soeratelang, die geeischt heeft dat de Pendawa's hem als Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam zouden erkennen. Terwijl Kresna nog spreekt, richt de vorst van Peringgandani zich op en maakt de sembah; Kresna vat zijn hand, zijne moeder begroet zijne genezing met een „Koer semangat” 26) en zegt tot Kresna, dat zijne woorden het geneesmiddel voor Gatotkatja zijn geworden. Kresna aanvaardt dat gaarne, gelast Gatotkatja echter nog te blijven liggen, omdat hij nog zoo zwak is, en verhaalt uitvoerig wat er gebeurd is, en dat het gerucht gaat dat de vorst van Soeratelang de vijf Pendawa's spoedig zal doen verbranden. Gatotkatja vraagt dadelijk aan zijne moeder verlof om zijn vader en zijne ooms te gaan bevrijden, maar zij wil hem niet laten gaan, omdat hij nog te zwak is. Kresna vertrekt; Gatotkatja laat zich niet langer weerhouden en draagt zijn oom Soeberkésa de zorg

over zijn rijk op. Soeberkésa wil hem volgen, aangezien hij het noodig acht voor Gatotkatja te zorgen, die nauwelijks van zijne ziekte is genezen en misschien spoedig weer zal instorten, maar Gatotkatja wijst hem barsch af, verheft zich in de lucht en verdwijnt.

Er wordt verhaald van een witte garoeda, die op de Paoeh Djanggi in den navel van de zee 27) woont. Zij baart een menschelijk kind, een zoon, dien zij Bambang To' Séna 28) noemt. Als hij veertien jaar oud is, vraagt hij zijn moeder, wie eigenlijk zijn vader is. De garoeda antwoordt, dat zij zijn vader en moeder is en dat hij geen anderen vader heeft; als hij dat niet wil gelooven, zegt zij dat het geen nut heeft over zijn vader te praten, aangezien deze niet meer in zijn rijk vertoeft, maar met zijn broeders door den vorst van Soeratelang in een glazen bak gevangen wordt gehouden. Op zijn aandringen vertelt zijne vorstelijke moeder, de witte garoeda 29), hem eindelijk, dat zijn vader Raden Sahdéwa is, tweelingbroeder van Raden Nakoela, en noemt hem ook de namen van zijne andere ooms. Bambang To' Séna vraagt dadelijk verlof om zijn vader en zijne ooms te gaan bevrijden, en laat zich niet terughouden. Zijne moeder geeft hem eene vrucht van de Paoeh Djanggi, die hare tooverkracht bevat 30): als zij tegen een berg wordt geworpen, wordt de berg verbrijzeld, als zij in de zee wordt geworpen, droogt de zee op, geesten 31) en goden 32), door de vrucht getroffen, vervloeien tot water 33); alleen Bambang To' Séna's bloedverwanten blijven ongedeerd, als de vrucht hen treft, een teeken, waaraan Bambang To' Séna hen zal herkennen. Een blad van de Paoeh Djanggi verandert zij in een garoeda, die Bambang To' Séna tot rijdier moet dienen, dien hij echter moet terugzenden, zoodra hij zijn vader heeft ontmoet, waardoor hij het hart van zijn moeder zal gerust stellen. Dankbaar aanvaardt Bambang To' Séna deze ge-

schenken en vertrekt, op de Garoeda Gentala 34) gezeten.

Over gebergten en zeeën wordt Bambang To' Séna gedragen; als hij eens naar beneden kijkt, ziet hij in de zee een man, die door een draak door de golven wordt gedragen. Bambang To' Séna verzoekt zijn rijdier te willen dalen om zijn werptuig op dezen man te probeeren, die zeker ook bovennatuurlijke macht bezit, en te zien wie de sterkste is. Hij werpt hem met zijn Paoeh Djanggi, en R. Antaredja wordt op het strand geslingerd. Hij kijkt naar rechts en links om te zien wie hem heeft geworpen, en Bambang To' Séna zendt zijn rijdier terug naar zijn moeder om te berichten dat hij een reusachtig man heeft ontmoet, op wien hij zijn tooverkracht zal beproeven, dat zij zich echter niet ongerust moet maken, aangezien hij het gevoel heeft, alsof hij zijn vader had ontmoet. De garoeda keert naar Poeloe Laoet, naar de Poeser Tasik, terug. R. Antaredja, dien Bambang To' Séna met „Gij met de lange snor” aanspreekt en uitdaagt, wil eerst met zoo'n kleinen jongen niet strijden en zegt hem naar zijn moeder te loopen, maar Bambang To' Séna pakt hem bij de hand en slingert hem een eind weg. Antaredja is zeer verwonderd over de kracht van dien jongen, en als deze hem ook nog hoont, begint hij met hem te worstelen, wordt echter weggeslingerd.

De vorst van Peringgandani, door de lucht zwevende, ziet den strijd, daalt neer en herkent zijn neef Antaredja, worstelende met een kleinen jongen. Als Antaredja weer eens wordt weggeslingerd, vangt Gatotkatja hem op en vraagt wie de jongen is. Antaredja zegt, dat hij Bambang To' Séna heet en zoo krachtig is als hij nog niemand heeft ontmoet. Gatotkatja belooft dien jongen mores te leeren; Antaredja waarschuwt hem, maar als Bambang To' Séna hem opnieuw uitdaagt om te vechten of aan zijn voeten de sembah te maken, verheft zich Gatotkatja in de lucht en stort zich als een garoeda op Bambang To' Séna. Deze wijkt niet terug maar pakt

Gatotkatja om den hals dat zijn tanden ratelen, en om het middel, draait hem om en slingert hem weg. Dan roept hij trotsch: „Ik ben Bambang To' Séna, de Pendawa-zoon van de Paoeh Djanggi!” Praboe Djaja Lelana luistert verbaasd, en als Bambang To' Séna hun smadend toeroept, wat zij te kletsen hebben, en of zij vrede met hem willen sluiten, beseffende dat zij, twee zoo groote kerels, hem niet kunnen overwinnen, vragen zij hem nog eens zijn gepraal te herhalen. Bambang To' Séna roept: „Weet gij niet dat ik Bambang To' Séna heet, afkomstig van de witte garoeda, een Pendawa-zoon?” Antaredja en Gatotkatja naderen hem en vragen, wie van de Pendawa's zijn vader is, en hoe de andere heeten. Bambang To' Séna noemt de juiste namen en Sahdéwa als zijn vader, maar als de twee zeggen, dat zij dan neven zijn, aangezien zij de zoons zijn van Djoedipati, houdt hij dat voor een leugen, die ze gebruiken omdat zij beseffen hem niet te kunnen overwinnen. Als de twee plechtig verzekeren de waarheid te spreken, schiet hem te binnen, dat Antaredja ongedeerd is gebleven toen hij hem met zijn Paoeh Djanggi had getroffen, en dat zijne moeder hem dit als teeken had opgegeven waardoor hij zijne bloedverwanten zou herkennen. Als zij hun doel noemen, is Bambang To' Séna overtuigd, en blij dat alles zoo goed is afgelopen, zetten zij samen hun tocht voort.

Batara Kresna, door de lucht zwevende, ziet de drie, daalt neer en vraagt, wie de jongen is; Antaredja en Gatotkatja deelen het hem mede, en Kresna wenscht hun geluk dat zij dien neef hebben ontmoet. Bambang To' Séna vraagt wie dat is, en Antaredja zegt hem, dat dat zijn oom Batara Kresna is, Praboe Sinoehoen van Darawati, zwager van R. Djanaka. Bambang To' Séna zegt: „Oom Vorst, ik vraag vele malen om vergiffenis, maar ik kan geen Krama spreken 35), want ik ben geen zoon van het land maar van een garoeda.” Kresna spreekt hem vriendelijk toe en vermaant de drie zich te haasten,

aangezien binnen korten tijd de vorst van Soeratelang de glazen bak in het vuur zal doen werpen. Bambang To' Séna stelt voor dat Gatotkatja door de lucht, Antaredja op zijn draak door het water en hij zelf over land zal gaan, ieder zoo snel mogelijk, en dat wie het eerst aankomt, dadelijk met het reddingswerk begint zonder eerst op de anderen te wachten. Zoo geschiedt het, en Kresna verdwijnt in de lucht.

R. Angkawidjaja, gevolgd door de panakawan's, ontmoet in het bosch een troep Boeta Djenggala, die Soeratelang tegen mogelijke aanvallen van vrienden der Pendawa's moeten bewaken. De aanvoerder vraagt Angkawidjaja wie hij is en van waar hij komt; Angkawidjaja antwoordt niet, en als de boeta hem vraagt, waarom hij niet antwoordt, zegt Angkawidjaja dat de boeta een echt boschspook is, dat niet eens weet, hoe men menschen fatsoenlijk moet ondervragen. Op het verzoek van den boeta zegt Angkawidjaja het hem voor:

„Tédja-tédja laksana,
Tédja orang berkaton,
Sinten sinambat ing wangi,
Radèn sinten djeneng sampéjan?” 36)

„Ach moedertje,” zegt de boeta, „nu eischt hij ook nog dat ik Kawi spreek”, herhaalt echter de woorden van Angkawidjaja zoo goed hij kan. Angkawidjaja noemt zijn naam en zegt, dat hij een Pendawa-zoon is. De Boeta verbiedt hem verder te gaan, aangezien het in strijd met de bevelen van zijn vorst is, een dodot met bladgoud en een kris met gesneden gevest 37) te dragen; Angkawidjaja moet of zijn dodot en kris afgeven, of teruggaan. Angkawidjaja weigert het een en het ander, de boeta-aanvoerder gelast zijn mannen hem te vangen, Angkawidjaja doodt de meesten met zijne pijlen en de rest vlucht om den vorst van Soeratelang te waarschuwen. Angkawidjaja trekt verder, bereikt de kust en komt in de stad Soeratelang en op de markt. De menigte bewon-

dert zijne schoonheid ; de vraag, wie hij is, wil Angkawidjaja pas beantwoorden als hij weet hoe dit land en zijn vorst heet. Vernomen hebbende dat hij in Soeratelang is, geregeerd door Praboe Gangga Trimoeke, zegt hij dat hij een Pendawa is, Pétroek voegt er bij: „Ik ben Generaal Muntinghe, en hier Semar en Nilagarèng zijn mijne oppassers.” Angkawidjaja noemt ook zijn naam en het doel van zijne komst ; de menigte heeft medelijden met hem en waarschuwt hem, dat hij alleen niets kan uitrichten tegen de toovermacht van hun vorst en diens broeders, maar Angkawidjaja wil liever sterven dan omkeeren. Maharadja Jaksa en Maharadja Rasiba Noman, van Angkawidjaja's aankomst verwittigd, zenden hunne troepen tegen hem uit, maar niemand is in staat hem te naderen, en Jaksa zelf trekt tegen hem op. Zij noemen elkaar hunne namen ; Praboe Jaksa waarschuwt Angkawidjaja, dat zelfs zijn vader, Djanaka, zich heeft moeten onderwerpen, en biedt hem eene hooge betrekking aan het hof aan, indien hij zijn voornemen wil opgeven. Woedend valt Angkawidjaja hem met zijn kris aan ; Jaksa lacht en zegt, dat hij er niet meer van voelt dan van een muggebeet. Als Angkawidjaja hem weer aanvliegt, slingert Jaksa hem weg ; Pétroek vangt hem op en Angkawidjaja verzoekt hem, voor een poosje hem in den strijd te vervangen, aangezien hij zelf volkomen is uitgeput. Pétroek vindt, dat er vervangen en vervangen is ; als men bij het eten zijn eigen portie niet kan verorberen, dan mag men een makker vragen, zijn plaats in te nemen, maar bij een gevecht gaat het om overwinnen of overwonnen worden, en als hij gedood wordt, draagt niemand anders het verlies dan zijn echtgenoot, die door iemand anders tot vrouw zal worden genomen, en zijn bezit gaat verloren. Als Angkawidjaja aandringt, vraagt Pétroek wie de tegenstander is ; Angkawidjaja noemt Maharadja Jaksa, en Pétroek vraagt of hij klein en mager is, scheel ziet, zweren aan de voeten heeft en misschien ook een

beetje aan koorts lijdt 38). Angkawidjaja bevestigt dit, en Pétroek zegt hem, dan maar een europeesch touw 39) gereed te houden ; hij zal hem wel halen. Wanneer hij echter Praboe Jaksa te zien krijgt en deze hem vraagt wie hij is en wat hij wil, antwoordt Pétroek : „niets”, loopt terug naar Angkawidjaja en zegt hem, dat hij onmogelijk met zoo'n vreeslijke, stinkende reus, dien hij niet eens als vriend zou willen hebben, kan vechten. Eerst als Angkawidjaja hem zooveel centen belooft als hij maar wil hebben, stemt Pétroek toe, den strijd te wagen, springt in een beerput, duikt onder, loopt Praboe Jaksa tegemoet en zonder iets te zeggen pakt hij hem en omhelst hem. Jaksa wordt zeer misselijk, Pétroek benut dit om hem nog goed in te smeren, en als Jaksa eindelijk vlucht, loopt Pétroek hem na en roept : „Wacht toch, waarom loopt gij weg, ventje ?” Met juichkreten keert Pétroek dan tot zijn meester terug. Jaksa reinigt zich en zendt nieuwe troepen tegen Angkawidjaja, wien hij toeroept, niet zijne panakawan's te laten vechten, maar zelf te strijden als hij werkelijk een Pendawa is. Angkawidjaja begint opnieuw onder de troepen van Soeratelang te woeden.

Bambang To' Séna bereikt Soeratelang, ziet een jongeling tegen een groote overmacht vechten, weet echter niet, waarom het gaat, pakt Angkawidjaja beet en vraagt het hem. Woedend over de inmenging geeft Angkawidjaja een ruw antwoord, en de twee beginnen met elkaar te worstelen. Gelukkig komt Gatotkatja op dit oogenblik aan, scheidt de twee en maakt ze met elkaar bekend. Zij vragen elkaar om vergiffenis, en als ook Antaredja nog aankomt, besluiten zij, samen de troepen van Soeratelang aan te vallen. Deze vluchten, maar Jaksa en Rasiba Noman zenden nieuwe troepen uit.

Kresna, door de lucht zwevende, ziet dien strijd, daalt neer, roept de vier tot zich en zegt, dat het nutteloos is tegen de troepen van Soeratelang te vechten ; de strijd kan jaren duren, terwijl hunne

vaders in den glazen bak blijven opgesloten, honger en dorst lijden en misschien gedood worden. Zij moeten eerst hunne vaders gaan bevrijden, dan mogen zij het hun aangedane leed gaan wreken. Hij stelt voor dat Antaredja in de zee duikt en de glazen bak aan de oppervlakte brengt, waar Gatotkatja hem in ontvangst neemt en door de lucht wegdraagt. Angkawidjaja moet in den tusschentijd tegen het leger van Soeratelang strijden, opdat de vorsten van Soeratelang niet te weten komen, dat de glazen bak in de handen van de Pendawa's is, en Bambang To' Séna moet met zijn Paoeh Djanggi den bak openen.

Zoo geschiedt het ook : Antaredja duikt in de zee, vindt den glazen bak, en noemt po de vraag van de bewakers zijn naam en doel. De aanvoerder van de boeta's wenscht hem ironisch heil en voorspoed 40), zij vechten, de boeta's worden verslagen en de aanvoerder vlucht om zijn vorst te waarschuwen. Antaredja brengt den glazen bak aan de oppervlakte van de zee, de vorst van Peringgadani, wiens gezichtsvermogen door zeven lagen van de aarde kan dringen, ontdekt hem, pakt den bak en brengt hem bij Bambang To' Séna. Deze strijkt er met zijn Paoeh Djanggi over, de bak vervloeit tot water, en de vijf Pendawa's zijn bevrijd. Kresna, Gatotkatja, Antaredja, Angkawidjaja en Bambang To' Séna begroeten hen ; Bambang To' Séna maakt echter geen sembah. De vorst van Merta vraagt Angkawidjaja, wie de jongen is ; Angkawidjaja zegt : „Dat is jaji Bambang To' Séna, de zoon van oom Sahdéwa.” De vorst van Merta vraagt : „Hai broertje Sahdéwa, hebt gij werkelijk een zoon ?” Sahdéwa beweert dat hij nooit kinderen heeft willen hebben en nog niet eens getrouwd is. Kresna vermaant hem, den jongen als zijn zoon te erkennen, en ook al heeft hij geen zoon, er niets van te zeggen, want de jongen is buitengewoon dapper en toovermachtig, en hij is het ook die den glazen bak heeft vernietigd. Sahdéwa weigert, aangezien hij niet het gevoel heeft, ooit een vrouw

te hebben gehad 41), en blijft er ook bij als de vorst van Merta hem vermaant aan de woorden van Kresna te gehoorzamen. Kresna vraagt eindelijk Gatotkatja, of deze het geheim kan ophelderen, en Gatotkatja zegt : „Ik vraag duizendmaal om vergiffenis, oom Sahdéwa, maar dit is werkelijk uw zoon. Toen oom vroeger eens ziek was, werd hij door de witte garoeda van de Paoeh Djanggi-boom in de navel van de zee weggehaald, en dit is de zoon van oom met de witte garoeda”. Nu antwoordt Sahdéwa : „Inderdaad, dat is zoo 42)”, en omhelst Bambang To' Séna, die zijn vader en zijn ooms om vergiffenis vraagt omdat hij geen Krama kan spreken, daar hij maar het kind van een vogel is. Prijaji Djoedipati zegt : „Gelukkig, mijn zoon Bambang To' Séna, dan bent gij zoo als ik, die ook geen Krama spreekt”, en stelt voor, dat hij op zich neemt de Pendawa's op den vorst van Soeratelang te wreken. Bambang To' Séna vraagt dit aan hem over te laten, en Kresna stemt toe ; zij van de oudere generatie willen zich stil houden en toezien hoe de jongeren den strijd voeren. Buiten de stad van Soeratelang richten zij een versterkte legerplaats op.

Praboe Gangga Trimoeke bespreekt met Maharadja Jaksa en Maharadja Rasi-ba Noman den toestand. Hij is gerust ; voor de jongere Pendawa's is hij niet bang, en de eenige, dien hij vreest, Djanaka, is in den glazen bak opgesloten, waarin hij de vijf wil houden totdat zij sterven. Zijn vroegere aanbod, in vriendschap met hen te willen leven, indien zij hem als Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam erkennen, wil hij niet meer handhaven, wat de eigen schuld van de Pendawa's is. Praboe Jaksa bericht dat een jongere Pendawa, R. Angka-widjaja, reeds met hem heeft gestreden en vele van zijne troepen heeft overwonnen, zich op het oogenblik echter uit den strijd schijnt te hebben teruggetrokken ; misschien zal hij om genade smeeken. Als zij nog samen praten, komt de Tëmeng-goeng van Soeratelang, die de aanvoerder der bewakers van den glazen bak is ge-

weest, en bericht dat R. Antaredja, een Pendawa-zoon, de wakers heeft verslagen en den bak heeft geroofd. Een andere bode meldt dat de vijf Pendawa's buiten Soeratelang een kamp hebben opgericht en aan hunne vier zoons den strijd hebben opgedragen. Praboe Gangga Trimoeke ontsteekt in woede, zijne drie gezichten komen te voorschijn, evenzoo zijne negen armen met de verschillende wapens (genoemd pijl, kris en strijdknoks), en hij gelast zijnen broeders het leger op te roepen, waarmee hij zelf wil uittrekken. Praboe Jaksa stelt voor, dat eerst hij en Rasiba Noman zullen strijden; als zij gevallen zijn, mag Gangga Trimoeke met de hem onderworpen vorsten zelf uittrekken. Gangga Trimoeke stemt toe, vermaant hem echter geen enkel van de Pendawa's te laten ontsnappen.

Het versterkte kamp van de Pendawa's wordt ingesloten. Gatotkatja, Angkawidjaja, Antaredja en Bambang To' Séna kiezen ieder een van de vier hoeken, dien zij verdedigen, en niemand van de vijanden kan hen naderen. Jaksa en Rasiba Noman doen het kamp uit de verte met steenen en stukken hout bombardeeren; Bambang To' Séna doet uit zijn Paoeh Djanggi een storm ontstaan die de werptuigen terugdrijft en duizenden van de troepen van Soeratelang doet verdwijnen. Nieuwe honderdduizenden worden in den strijd gezonden; door een blad van de Paoeh Djanggi-boom in de lucht te werpen doet Bambang To' Séna ze wegwaaien, en Praboe Jaksa en Rasiba Noman staan alleen op het slagveld. Jaksa herinnert zijn broeder aan het gebod in het geschrift hunner voorouders, dat zij de Pendawa's geen kwaad mogen doen. Hunne eer eischt echter dat zij liever ondergaan dan den strijd opgeven. Rasiba Noman geeft hem gelijk, is echter van meening, dat zij moeten probeeren de Pendawa's door een list te overwinnen. Jaksa betwijfelt of zij daarmee zullen slagen en is er meer voor, de Pendawa's tot een tweegevecht met worstelen en krissteken uit te dagen. Hij

doet dit ook; Angkawidjaja wil hem tegemoet, maar Antaredja eischt de eer voor zich op en springt op het slagveld. Zij noemen elkaar hunne namen; Jaksa vraagt of hij degeen is die den glazen bak heeft geroofd. „Ja”, antwoordt Antaredja, „ik ben de prins van Djamoer Djala Soenda 43), en als het u goed zal gaan, maak dan de sembah aan mijn voeten.” Woedend valt Jaksa hem aan, wordt eerst teruggeschopt, maar slaagt met inspanning van al zijne krachten erin Antaredja weg te slingeren. Gatotkatja vangt hem op en treedt Jaksa tegemoet, legt het echter ook af, en evenzoo gaat het met Angkawidjaja, die tevergeefs probeert Jaksa met zijn kris te wonden. Bambang To' Séna neemt den strijd op; Jaksa weigert eerst met hem te vechten, aangezien zijn lichaam samen met zijn dodot maar één handvol is 44), maar Bambang To' Séna hoont hem tot dat hij aanvalt. Hij slaat Praboe Jaksa op het hoofd, werpt hem op den grond en in de lucht, zoodat hem hooren en zien vergaat en hij beseft, dat hij zijn meester heeft gevonden. Jaksa neemt zijn strijdknoks, tien pikoels zwaar, en dreigt dat een slag ervan niet eens het lichaam van Bambang To' Séna maar slechts zijn schaduw heeft te treffen om hem tot stof te verbrijzelen. Bambang To' Séna antwoordt, dat hij den knoks niet zal ontwijken, waarschuwt Jaksa echter dat hij een slag zal teruggeven, die Jaksa's echtgenoot tot weduwe en zijne kinderen tot weezen zal maken. Jaksa treft hem op de borst, Bambang To' Séna lacht en weigert terug te slaan zoolang Jaksa gelooft, dat hij met zijn strijdknoks nog iets kan uitrichten. Jaksa beseft spoedig, dat hij juist zoo goed op rotsen kan slaan; Bambang To' Séna treft hem met zijn Paoeh Djanggi, en Maharadja Jaksa vervloeit tot water.

Praboe Rasiba Noman wil zijn broeder wreken en valt Bambang To' Séna aan, wordt weggeslingerd, en verandert in een reusachtige Raksasa, die Bambang To' Séna bijt en in de lucht slingert. Als Bambang To' Séna valt, neemt hij snel

zijn Paoeh Djanggi, en Rasiba Noman deelt het lot van zijn broeder. Groote vreugde bij de Pendawa's, die dien avond een groot feest vieren. Kresna prijst den moed van Bambang To' Séna.

Den volgenden ochtend komt Mahara-dja Gangga Trimoeke zelf op het slagveld; de vier jonge Pendawa's trekken hem tegemoet. Gangga Trimoeke vraagt, wie zijn broeders heeft gedood; Bambang To' Séna noemt zijn naam en vraagt: „Zijt gij degeen, die „Heerscher van de Zeven Hoeken van de Wereld" wilde genoemd worden? Ik denk, dat gij wel de Vorst van de Zeven Hoeken van den Grond (Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Boemi) zult worden". Woedend doet Gangga Trimoeke een vreeslijk onweer ontstaan en in het donker laat hij een regen van duizenden pijlen los. Bambang To' Séna lacht en vraagt, of Gangga Trimoeke denkt, dat hij met dit kinderspel de Pendawa's kan dwingen hem als Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam te erkennen? Hij werpt zijn Paoeh Djanggi in de lucht en het onweer verdwijnt. Gangga Trimoeke schiet zijn tooverkrachtigste pijl op Bambang To' Séna af; de pijl verdwijnt echter dicht voor Bambang To' Séna, en zoo blijken ook alle andere tooverwapenen nutteloos. Bambang To' Séna spot, of hij misschien bij den Allerhoogste 45) nog meer wapens wil halen? In dat geval zal hij als ware held gaarne wachten. Gangga Trimoeke roept hem toe nu ook zijn wapens te toonen, en Bambang To' Séna werpt zijn Paoeh Djanggi, die gonzend op Gangga Trimoeke afkomt.

Op dit oogenblik zendt Hjang Djagat Berama Goeroe Sakti de Pengoeda 46) Déwa Narada neer op de wereld, die juist nog de Paoeh Djanggi opvangt. Gangga Trimoeke maakt eerbiedig de sembah voor hem; Narada verwijt hem, dat hij vijandig tegen de Pendawa's optreedt; of hij zijne belofte heeft vergeten? Gangga Trimoeke verontschuldigt zich; hij heeft oorspronkelijk geen kwade bedoeling gehad, nu echter de meeste zijner onderdanen en

zijne twee broeders door de Pendawa's zijn gedood, heeft hij tot het einde willen vechten. Narada zegt hem, dat Hjang Djagat Betara Goeroe hem heeft gezonden om Gangga Trimoeke bij de Pendawa's te brengen, wier vergiffenis hij moet vragen om niet te worden gedood. Dat heeft zijn (Narada's) jongere broeder Goeroe gedaan uit liefde voor Gangga Trimoeke, want deze zou de Paoeh Djanggi, die gebergten verbrijzelt en oceanen doet opdrogen, niet kunnen weerstaan. Gangga Trimoeke belooft den bevelen van Narada te gehoorzamen, en Narada brengt hem bij Bambang To' Séna, die verwonderd vraagt, wie de kleine verschrompelde 47) man is, die Gangga Trimoeke medebrengt? Narada noemt zijn naam en zegt dat Hjang Djagat Batara Goeroe hem gezonden heeft om vrede tusschen zijn kleinzoon (B. T. S.) en Gangga Trimoeke te sluiten. Bambang To' Séna vraagt, wat vrede beteekent 48), en Narada verklaart, dat er geen strijd meer wordt gevoerd. Bambang To' Séna zegt, dat Gangga Trimoeke zoo onbeschoft is geweest om van de Pendawa's te eischen, dat zij hem als Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam zouden erkennen, met andere woorden: de macht van de Pendawa's op de proef heeft willen stellen; hij voelt niets voor vrede, de strijd moet doorgaan. Als Gangga Trimoeke wint, heeft hij het recht op den titel Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam; als hij gedood wordt, blijven de vijf Pendawa's de vervangers en verwanten der goden 18). Daarom wenscht hij het bevel van Hjang Djagat Berama Sakti Goeroe niet te gehoorzamen, maar misschien heeft hij het niet goed begrepen: is bevolen dat vrede moet worden gesloten, of is bevolen dat om vergiffenis moet worden gevraagd? Gangga Trimoeke bevestigt, dat hem gelast is om vergiffenis te vragen; Bambang To' Séna zegt, dat zij dan den vorst van Merta moeten opzoeken; als deze en de andere vier Pendawa's hem vergiffenis willen schenken, zal hij, Bambang To' Séna, zich daarbij aansluiten. Terwijl zij

nog met elkaar spreken, komen Kresna, Dermawangsa en zijne vier broeders en de jongere Pendawa's; zij maken de sembah voor Narada, en Bambang To' Séna zegt, dat Narada gezonden is door Hjang Djagat Berama Sakti om te vragen, dat Gangga Trimoeke zijn schuld worde vergeven; hoe oom Vorst daarover denkt? Déwa Narada verontschuldigt zich, dat hij zich tegenover Bambang To' Séna verkeerd heeft uitgedrukt door deze te vragen vrede te sluiten; Bambang To' Séna had dit geweigerd, had echter willen toegeven indien om vergiffenis zou gevraagd worden. Nu luidde het bevel van zijn jongeren broeder Goeroe, om voor Gangga Trimoeke om vergiffenis te vragen. De vorst van Merta antwoordt, dat niet hem om vergiffenis moet worden gevraagd, aangezien Zijne Majesteit 49) (Goeroe?) tegen hem geen fout heeft begaan; hij zal echter met Sahdéwa erover spreken, want om diens zoon gaat het. Sahdéwa zegt dat ofschoon het om zijn zoon gaat, hij de beslissing overlaat aan Djanaka. Narada vraagt dezen: „Hai kaki 50) Djanaka, Hjang Djagat Batara Goeroe vraagt om genade voor dezen Gangga Trimoeke, opdat hem het leven worde geschonken.” Djanaka antwoordt: „Hij mag vergiffenis hebben, maar hij

mag niet meer heerscher zijn in dit verblijf der stervelingen 51). Gedood zal hij niet worden, maar heerscher zal hij (slechts) zijn in de onderaardsche gewesten, en zijn naam zij Praboe Gangga Mina.” Déwa Narada vraagt Gangga Trimoeke, of hij dit aanvaardt, en deze is tot alles bereid mits hij maar het leven behoudt.

Déwa Narada zegt verder, dat Hjang Djagat Batara Goeroe om Bambang To' Séna vraagt, dien niemand kan weerstaan, en die het den Pendawa's slechts lastig zou maken, zoodat het beter is dat hij terugkeert naar het godenverblijf. De Pandawa's gaan er mee accoord, en Bambang To' Séna, die zich verheugt op de hemelnimfen, neemt afscheid van de Pendawa's en belooft hun te hulp te zullen komen uit de Swargaloka, indien zij weer eens voor moeilijkheden komen te staan, want hij blijft nog verbonden met de wereld der stervelingen en zal altijd de „oppas” 52) der Pendawa's blijven. Alle Pendawa's omhelzen hem; Gangga Trimoeke maakt de sembah voor hen en verdwijnt in de aarde. De Pendawa's keeren terug naar hun rijk en leven in voortdurende vreugde, zooals groote vorsten plegen te doen als zij eene overwinning hebben behaald 53).

AANMERKINGEN.

1. سوراقاغ . Komt als naam van een land ook in de „Bambang Gandawardaja” voor.
2. Geschreven ترموك , uit den tekst blijkt echter, dat dit Trimoeke moet zijn.
3. راسيبانومان , misschien Resi Banoeman? Hij is echter de jongere broeder van Gangga Trimoeke. Hanoeman kan het niet zijn.
4. Joedistira, de oudste van de Pendawa's. Koenta Déwa zal wel Poentadéwa zijn. De heer J. Kats geeft echter in zijn „Het Javaansche Tooneel”, bl. 288, den naam Goenatalikrama. — Verdere namen in dezen tekst zijn Dermakoesoema en Dermawangsa.
5. نوروسن نيغ ليما
6. Altijd „pitoeng” in den tekst, maar misschien „patang” te lezen?
7. Kresna.
8. Wrekodara of Bima, de tweede van de Pendawa's, ook nog genoemd: Raden Djoedipati, Temenggoeng Koesoemajoeda en Sang Bima.
9. Ardjoena, de derde van de Pendawa's, behalve Djanaka of Ardjoena ook nog genoemd Setria Madoekara Djanaka.
10. Eene reminiscentie uit de Hikajat Seri Rama, het Maleische Ramayana?
11. Iets dergelijks moet ook in de Javaansche literatuur voorkomen.
12. Altijd ددا گدا = ၇၁၈၂၈၈၃ ?

13. Apek prengoes bahoenja njarang kaya (barangkali ?) bangsa djenggala.
14. Di pertapaan soewatoe rangga Seri Bega-
wan Abijasa.
15. Altijd نيلاً ذربغ Voor Panakawan wordt
ook altijd ميناكاون geschreven, hetwelk ik
ook in een handschrift van een Palem-
bangsche sjaër heb aangetroffen.
16. Engkau énak-énak bertapa.
17. Tinggal saoebing pajoeng.
18. Engkau ganti seekma kadang déwa,
كنتي سوءمه كاداغ ديوا hetwelk ook later nog
eens in het gesprek van Bambang To' Séna
met Narada voorkomt; seekma wordt
aldaar سوءما geschreven.
19. Hamba minta seeka apa-apa jang دموئدارا
(di-mot oedara ?) oleh hamba.
20. Pisang niban.
21. „Mengapa engkau ini ngising di moeloet ?”
22. سوور جابه سوندا later ook Djamoer Djalah
Soenda — Soemoer Djalatoenda, de wereld-
put, toegang tot de onderwereld.
23. فءشور
24. Gatotkatja, ook nog Djaja Lelana genoemd.
(doch alleen in de Soend. litt.).
25. In de Javaansche lakons meestal Bradjakésa.
26. „Welkom in het leven !”, woordelijk :
„keer terug, levensgeest !”
27. وئر تاشي poeser tasik, mal. poesat tasik.
28. دء سينا De naam doet denken aan Anta-
séna, maar deze is een zoon van Wrekodara.
29. Baginda iboenja garoeda poetih.
30. „Inilah kesaktian bonda”.
31. Djinn, sjétan, iblis, siloeman, peri mam-
bang.
32. Perianggan.
33. Mendjadi hantjoer djadi ajer.
34. كئلا
35. „Akoe tiada tahoe berbehasa”.
36. Verbasterd uit de bekende vraag uit de
lakons :
Tédja-tédja soeleksana, (Wees welkom,
vreemdeling,

Tédjané wong anjar ka- Wees welkom gij,
ton, die voor het eerst
hier gezien wordt,

Sinten sinambat ing Hoe is uw waarde
wangi, naam ?

Ing wingking poendi Wat ligt achter
pinangka, u, waarvan gij
bent gekomen,
- Ing ngadjeng poendi Wat ligt voor u,
sinedja ? waarnaar u toe
wilt ?)
37. Dodot perada, keris landéan gigi beroekir.
38. Péntjéng matanja, boeboelan kakinja, de-
mam-demaman sedikit.
39. Tali belanda.
40. سركور بءو كئاوي ابو = soekoer begdja kerta
wibawa ?
41. „Karena adinda tiada berasa beristeri”.
42. Soenggoeh nijan.
43. Zie aanm. 22. Hier جءور جالو سوندا
44. „Badanmoe sakepel dengan dodotmoe”.
45. Hjang djagatkara winata.
46. فءودا
47. مءكوءة = ringworm ?
48. B. T. S. heeft echter bij zijne ontmoeting
met Antaredja en Gatotkatja het woord
„berdamai” zelf gebruikt.
49. Kang sinoehoeh.
50. Hier z. v. a. „tolé”.
51. Mertjapada.
52. Zoo in den tekst.
53. Dit verhaal blijft ons de opheldering
schuldig over verschillende belangrijke
punten, o.m.
1. de afstamming van Gangga Trimoeke
van Dasamoeka (Rawana),
2. de afstamming der Pendawa's van
Laksmana,
3. wat geschiedt met Merta en de families
der Pendawa's na de gevangenneming
van de vijf broeders ?
4. waardoor is de ziekte van Gatotkatja
ontstaan, die door de komst van Kresna
is genezen ?
5. de ziekte van Sahdéwa, diens ontvoering
door de witte garoeda en zijn liefdes-
avontuur met haar. (In de Javaansche
lakons heeft Sadéwa tot vrouw een doch-
ter van Bedawang Nala, en dit is een
wezen, dat met het rijk van den Oceaan
en de Onderwereld in betrekking
staat. Vergel. J. Kats, H. J. T., bl. 347).
Merkwaardig is ook de verhouding tusschen
Batara Goeroe en Ardjoena, waaruit blijkt
dat zij in zekeren zin tegenstanders zijn en
Ardjoena zich eigenlijk als de meerdere
beschouwt. Dezelfde opvatting, nog duide-
lijker, en met een incarnatie van Sang Hjang
Menang in Ardjoena, als dit in den strijd
tegen Batara Goeroe noodig blijkt, is ook
in het tweede lakon-verhaal, de Bambang
Gandawardaja, te vinden. Is zoo iets ook
uit de Javaansche lakons bekend ?

EEN NIEUWE WAJANG-SOORT, DE „WAJANG DOBĚL” VAN AMAT KASMAN VAN KĚLOR

door

R. SOEDJANA TIRTAKOESOEMA.

Het Javaansche wajang-tooneel bestaat, zooals men weet, uit een vertooning met karakteristiek gevormde poppen, waarmee de vertooner, de *dalang*, het publiek dikwijls op allergeestigste wijze kan bezighouden. Zeer primitief, moge men denken, maar er is toch geen ander volk van den Indonesischen stam, dat een soortgelijk tooneel heeft, terwijl de vertooner in geestigheid niet onder behoefte te doen voor menig Europeesch tooneeldichter.

Ook het begeleidend orkest, de *gamelan*, heeft een hoogen trap van ontwikkeling bereikt. De opzet en de uitwerking der harmonieën zijn echter geheel afwijkend van die der muziek van den Westerling, zoodat deze de *gamelan*-melodieën slechts moeizaam kan vatten. Hoewel hij derhalve niet als een Javaan kan genieten van de door de *gamelan* gewekte stemmingen, zal hij zelfs bij een oppervlakkig aanhooren tot de conclusie moeten komen, dat de zangwijzen een eeuwenlange ontwikkeling moeten hebben doorgemaakt om dezen graad van volmaking te bereiken.

De wajang koelit, het platte-leeren-poppenspel, is van drieërlei soort, n.l. wajang poerwā, wajang madijā en wajang woesānā.

Bij de wajang poerwā, welke naam beteekent: oorspronkelijk wajangspel, worden vertoond tafereelen uit het *Mahābhārata* en het *Rāmāyana*. De poppen zijn gesneden uit tamelijk stijf buffelleider, voorzien van beweegbare armgewrichten en beschilderd met velerlei kleuren, welke elk een mystieke waarde hebben. De gedaanten hebben weinig menschenlijks meer. De armen zijn onnatuurlijk lang en anatomisch slecht gevormd; de aange-

zichten loopen doorgaans spits uit door het verlengen van den neus en het verkleinen van de kin, zoodat zij een vogelkop gelijken; sommige weer zijn afgerond met kolossale neuzen en van afzichtelijke slag-tanden voorzien.

Zijn bij het eerste type de oogen meestal spleetvormig, bij het andere zijn ook zij overmatig groot en rond. De hals is overdreven lang en van een buik is geen sprake.

De wajang madijā of de middelste in tijdperk, behandelt de minder mythische, meer historische heldensagen, volgende op die, welke in het *Mahābhārata* zijn beschreven en omvatten een periode, welke eindigt bij den ondergang van het Rijk Sigaloeh.

De wajang woesānā, de laatste van de drie, geeft de geschiedenis weer van de Rijken Dĕmak en Padjang.

Een zekere R. Danoeasmārā van Soerakarta zou op het denkbeeld zijn gekomen van het vervaardigen van laatstgenoemde wajang; tegen de openbare vertooning er van werden door de Overheid echter bezwaren geopperd, zoo zegt men tenminste.

Behalve van leder heeft men ook de minder kostbare platte gesneden poppen van hout, echter voorzien van lederen armen. In stede van een pisangstam bezigt men voor de opstelling een van gaten voorziene houten balk of bamboe. Dit is de wajang kliṭik of karoetjil.

De wajang kliṭik of karoetjil brengt ten tooneele de helden van de nieuwere Javaansche geschiedenis n.l. van de Rijken Mādjāpahit en Pĕdjadjaran.

Bij de wajang golĕk bezigt men eveneens houten poppen, doch deze zijn geheel

plastisch uitgebeeld, als bij een Westerschen poppenkast. De armen, die bij dit soort wajangfiguren mede van hout zijn, worden echter in tegenstelling met die van de poppenkast en in overeenstemming met de lederen wajangpoppen, bewogen door middel van aan de handen bevestigde bamboezen staafjes. Met deze ronde poppen worden vertoond tafereelen uit den Arabischen cyclus volgens de Sĕrat Ménak.

In de vroegere eeuwen, 15e of 16e eeuw, moet de wajang bèbèr zeer populair zijn geweest, maar thans is zij zoo goed als vergeten. De tafereelen waren geteekend op lange strooken, welke ontrold, „bèbèr”, werden.

Hiermede kon men slechts het afgebeelde verhaal vertoonen, zoodat deze wajangsoort minder bewegingsruimte liet dan alle vorige. De strooken waren ingedeeld in tafereelen; steeds werd een nieuw tafereel ontrold, aan de hand waarvan de dalang zijn verhaal voordroeg.

Bij deze primitieve wajangvertooning behoorde ook een veel beknopter gamĕlan-orkest.

V. z. b. bestaan er thans op Java nog twee stellen wajang bèbèr platen, n.l. in het regentschap Patjitan, residentie Pânârâgâ en in het regentschap Wânâsari van het gewest Jogjakarta.

Een verdere ontwikkeling van het wajangspel vindt meer plaats in de wajang oewong, waarbij menschen, oewong, wajangkarakters dansen.

Tijdens het bestuur van wijlen Sultan VI en VII van Jogjakarta werden daartoe de spelers met bijzonderen zorg gekozen; zij moesten, wat hun lichaamsbouw, hun stemgeluid, hun karakter e.d.m. betrof, zooveel mogelijk overeenstemmen met de wajangfiguren, welke zij moesten uitbeelden.

Gedurende de voorstelling droegen zij practisch geheel hunne dagelijksche kledij, zoodat het den toeschouwers niet altijd gemakkelijk viel om te weten te komen, welke wajangfiguur een speler voorstelde.

De spelers buiten den Kraton (en tegenwoordig ook in den Kraton te Jogjakarta) dragen evenwel een bijzondere kleeding n.l. in overeenstemming met die der lederen wajangfiguren.

Toen wijlen Pangĕran Adipati Mangkoeboemi ook wajang oewong-voorstellingen wilde geven, moest hij, overeenkomstig het gebruik, een duidelijk verschil maken met de voorstellingen in den Kraton. Daarom werden de dansers, in tegenstelling met den Kraton, waar staande wordt gedanst en de spelers, die vorsten uitbeelden, op krukken mogen zitten, bij het door wijlen Pangĕran Adipati Mangkoeboemi ingevoerde wajangspel verplicht hurkende te dansen en troonden hunne vorsten steeds op den vloer; ook werden de gesprekken zingende, nimmer sprekende gevoerd.

Verder mochten bij dezen pangĕran uitsluitend tooneelstukken ontleend aan de Sĕrat Damarwoelan worden opgevoerd.

Wijl dit dansspel de bedoeling had de toeschouwers in een aangename gemoedstemming te brengen, werd aan dat spel den naam gegeven van Langĕn Drijâ, het abele spel van de verheven gemoedstemming.

Na het overlijden van Pangĕran Adipati Mangkoeboemi werden er geen Langĕn Drijâ-voorstellingen in Jogjakarta meer gegeven.

Toen ook Pangĕran Ariâ Tjakradiningrat, de latere Pangĕran Ariâ Adipati Danoeredjâ, Rijksbestuurder van Jogjakarta, een wajang-oewong invoerde, ontleende hij de tafereelen, welke vertoond worden, aan het Rāmāyana; wijl in dit verhaal apen een voorname rol spelen, is aan het nieuwe wajangspel de naam gegeven van Langĕn Mândrâ Wanârâ, het abele spel van de voortreffelijke apen. De wijze van vertooning is gelijk aan die van de Langĕn Drijâ.

In de kaloerahan Kĕlor, onderdistrict Karangmâdjâ, district en regentschap Wânâsari woont een zekere Amat Kasman.

1855-77
1877-1921

Hij is in het bezit van gronden, welke w.i. w. evenmin als de andere in het geheele regentschap vruchtbaar zijn te noemen, maar welke een voldoende uitgestrektheid beslaan om hem tot een gegoede opgezette te maken. Hij bezit een groote woning met verscheidene bijgebouwen, o.a. een bidhuis.

Gelijk het een vroom Mohammedaan betaamt, vervult hij trouw zijn godsdienstplichten en de avonduren brengt hij door met het met zijn discipelen gezamenlijk reciteeren van den Koran en het lezen van de Sĕrat Ambijā.

Menigeen, niet alleen van de omliggende kaloerahans doch ook van naburige plaatsen, die bij hem zijn nood komt klagen en hem om raad vraagt. Niemand verlaat onbevredigd zijn gastvrije woning. Voor zijn moeite wenscht hij niets aan te nemen en zijn gasten neemt hij het kwalijk, indien zij niets gebruiken van de opgediende versnaperingen en maaltijden. De wijsheid, welke hij zijn velen gasten meegeeft, heeft hij geput uit zijn in Arabische karakters geschreven Sĕrat Ambijā, welke hij geheel uit het hoofd kent.

Dit altruïsme van den Kjahi Slamĕtan, aldus genaamd naar het gehucht Slamĕtan, beviel zijn vrouw, die meer materialistisch is aangelegd, geenszins en op haar verzoek werd zij door hem ten slotte verstooten.

Op een dag, een tien jaar geleden, zou de heilige landbouwer volgens de bewering in een droom de opdracht hebben gekregen om naar aanleiding van de Sĕrat Ambijā een stel wajangfiguren te vervaardigen.

Kennende den invloed van het wajangspel op het jonge geslacht heeft hij geen oogenblik gearzeld aan die goddelijke opdracht gevolg te geven. Moeite noch kosten heeft hij gespaard en binnen korten tijd had hij zelf een kist vol wajangfiguren uit leder gesneden.

Geheel kosteloos geeft hij op verzoek van wie ook een wajangvoorstelling bij hem thuis en zoo gewenscht ook bij een

ander, waarbij hij zelf, dan wel Kasmārdjā, een broeder van zijn tegenwoordige vrouw, dien hij van jongs af aan in huis heeft genomen, als ċalang optreedt.

Aan zijn wajang heeft Amat Kasman den naam gegeven van ċobĕl (dubbel); vertoond worden immers Arabische verhalen, terwijl de taal Javaansch is.

In tegenstelling met het bij het wajangspel gebruikelijke witte scherm bezigt hij een scherm van rood katoen met een witten rand. Het moet de symboliseering zijn resp.: van „moeder Eva” (rood) en „vader Adam” (wit) en als geheel de schepping van het individu, van den mensch verbeelden.

Aan de rechterzijde is op het roode gedeelte van het scherm een witte vlag genaaid, waaraan de beteekenis moet worden gehecht van onderworpenheid, ten bewijze dat de Javaan den Islam heeft omhelsd. Het wapperen van de vlag moet het symbool zijn van de gedachten van den mensch, welke even ongestadig van richting zijn.

In het middengedeelte boven is op den witten rand genaaid een gelijkzijdige driehoek van gebloemd katoen. De drie hoeken moeten symboliseeren amarah, moet-mainah en soepijah.

Voor de muzikale begeleiding bezigt hij een „trompet” en een paar tamboerijns, terbangs, als bij een slawatan, een godsdienstige plechtigheid; indien men er prijs op stelt, echter ook een gamelan.

Onder den pisangstam voor den ċalang worden geplaatst de volgende offers, sadjĕn: Sirihbladeren met de noodige ingrediënten (soeroeh ajoe), een tros pisang (gĕċang ajoe) en eenig snoepgoed van de markt (ċadjan pasar), alles in een aarden bord en voorts een aarden pot met water en daarin bloemen (kĕmbang sĕtaman).

De wajangpoppen worden evenals bij de wajang-poerwā-vertooning op een pisangstam geprikt.

In het midden voor het scherm echter staat niet alleen de kĕkajon of goenoengan, doch rechts daarvan eerst de engel Djaba-

rail en daarna de engel Israpil en links van de kĕkajon de engel Idjrail en vervolgens een pop met drie bovenlijven, welke moeten voorstellen amarah = slechte neigingen of begeerten, hartstochten, driften; moetmainah = bedaarheid, zachtzinnigheid, tevredenheid en soepijah = zin voor het goede, welgezindheid.

Vóór den aanvang van het spel worden gedurende ruim een uur verscheidene melodieën op de gamelan ten gehoor gebracht, waarna tegen 9 uur de ḍalang zijn plaats vóór het scherm inneemt.

Een slag op de kist met de kĕprak, een korten houten stok, is voor de gamelan-spelers het teken om de muziek aan te vangen en een tweede slag om die te dempen en de ḍalang vangt de op mijn verzoek gegeven voorstelling aan met de volgende woorden:

Salalahoe alaihi wasalam

Hong wilahèng awigĕna mastoehoe anama sidam.

Deze laatste zin, de bekende verbastering van het Sanskrit Ong ah hoeng awignam astoe nama siddham, werd door Kasmārdjā, die als ḍalang fungeert, als volgt verklaard:

hong = sabdā = woord;

wilahèng = asmananing = dat, het Eene;
awigĕna = mranātā sakabĕhé = dat alles regelt;

mastoehoe = sagoemĕlaré ing donjā = in het heelal;

anama = gĕn irā = zij;

sidam = hangĕstokaken = geëerbiedigd.

Daarna wordt een opsomming gegeven van de achtereenvolgende profeten tot Adam en hunne onderlinge familieverhouding; vervolgens wordt melding gemaakt van de schepping van de aarde, welke zou zijn ontstaan uit de elementen vuur, water en lucht en ten slotte volgt de ontmoeting van Adam met Eva, die de voorouders zouden zijn van de menschen.

Intusschen worden de poppen één voor één langzaam van voor het scherm weggenomen en ten laatste de kĕkajon, waarna

de eerste scene van het verhaal: de verheffing van den profeet Sis wordt voorgesteld.

Kreten van de wajangpoppen zijn Arabisch als astafir allah ja alim e.d. Tegen 12 uur wordt de kĕkajon weer in het midden voor het scherm geplaatst. Evenals gedurende een wajang-poerwā-voorstelling wordt op de gamelan eerst hard geslagen, waarna de ḍalang gewag maakt van de intrede van een nieuw tijdperk.

Aan humor ontbreekt het den ḍalang ook geenszins. Tegen 6 uur 's morgens wordt de voorstelling beëindigd met de volgende woorden:

Het licht begint in het Oosten te gloren, om welke reden dit verhaal wordt beëindigd met de bede, dat het zoowel den ḍalang als den toeschouwers goed zal gaan.

Enkele photo's mogen het voorgaande verduidelijken:

- A. overzicht van de vertooning,
- B. verschillende kĕkajons,
- C. wajangpoppen vóór den aanvang van het spel,
- D. amarah, moetmainah en soepijah,
- E. de moskee bĕtolah.

1-2 de engel Idjadjil,

3 de profeet Mohammad,

4 Aboebakar,

5 Katirol,

6 de profeet Idris,

7 de profeet Ibrahim,

8 de profeet Ibrahimah,

9 de profeet Marngan,

10 de profeet Jakoep,

11 de profeet Sis,

12 de profeet Katiping,

13 de profeet Jahoedā,

14 de profeet Jahoedi,

15 Goliat,

16 Bajoepeksā,

17 de profeet Soelĕman,

18 de profeet Kajat,

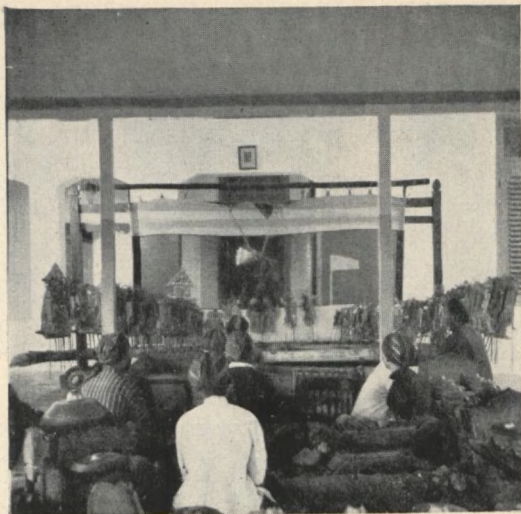
19 de profeet Moengsā,

20 de profeet Moersalim,

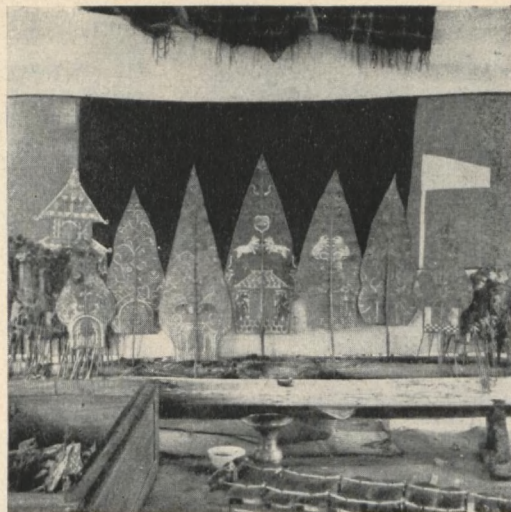
21 de profeet Isā,

22 Karnĕjā.

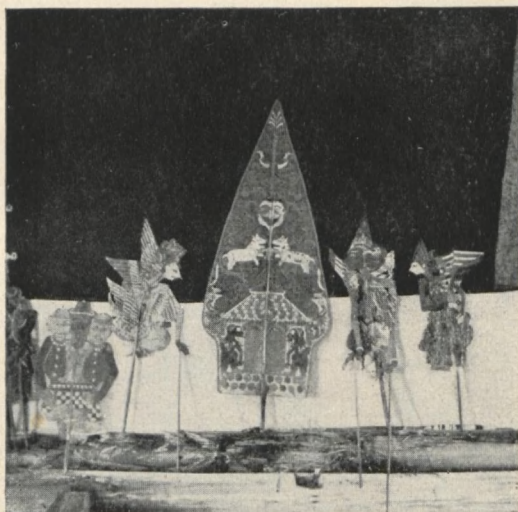
A

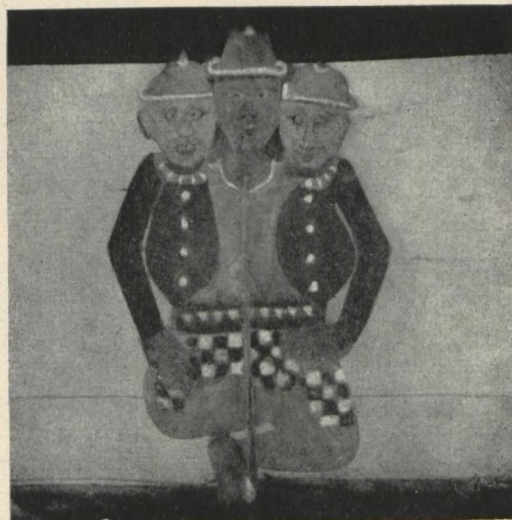
B

C

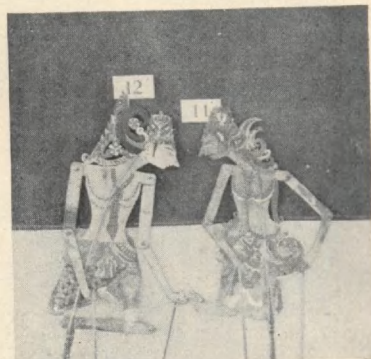
D

E

Wajang ğobel.

Wayang gobel.

EEN TEGALSCH „PRANATJITRA”-VERHAAL

door

J. W. VAN DAPPEREN.

Den Soenan (Sultan) van Mataram wordt door den Soenan van Bintara (Demak) medegedeeld, dat er een zeer schoon meisje is; de Sultan draagt zijn dienaar Pranatjitra, zoon van den Toemenggoeng van Pekalongan op om 't meisje, genaamd Dèwi Rara Mendoet, te gaan zoeken, omdat hij haar als selir, bijvrouw, wil nemen. Pranatjitra vindt Rara Mendoet in de désa Kaligandoe, waar zij strootjes verkoopt. De magang vraagt haar van wien zij een dochter is, en zij zegt dat haar vader de heilige leeraar, adjar Adikoesoema is, die kluizenaar is in de désa Arang-sotja. Hij deelt haar zijn opdracht mede, doch Rara Mendoet voelt niets voor het gevraagde. Beiden gaan daarop naar Arang-sotja om den vader over 't een en ander te spreken. De Adjar vraagt den magang, wie hij is en deze deelt mede, dat hij de zoon is van den Boepati van Pekalongan. De magang deelt verder zijn opdracht den vader mede, en deze vraagt 't meisje of zij naar Mataram wil gaan of niet. Het meisje weigert te gaan, en wanneer de vader aandringt op nadere verklaring, waarom 't meisje niet wil, 't geen hem toch in ongelegenheid zal brengen, antwoordt zij, dat zij van af 't eerste oogenblik, dat zij hem zag, verliefd is geraakt op den magang Pranatjitra. De vader is hier wel over verstoord, doch weet niet wat te doen, daar 't meisje zich bepaald verzet. Ten slotte geeft hij maar zijn goedkeuring er aan, dat Rara Mendoet met Pranatjitra in 't huwelijk treedt.

Boden uit 't Demaksche komen Pranatjitra, van wien niets gehoord wordt, zoeken, doch deze houdt zich schuil (kantjelep), en laat zich niet meer in Demak zien. Telkens wordt er uit Mataram navraag op Demak gedaan, hoe 't met de aangelegenheid staat en ten slotte moet de ware

toedracht wel medegedeeld worden: de magang heeft 't meisje zelf tot vrouw genomen.

De Sultan van Mataram, het geval vernemende, is over de gebeurtenis ten zeerste verbolgen, en beraamt maatregelen om Pranatjitra gevangen te doen nemen. Hij laat daartoe de Toemenggoengs van Madoera, Pagoewon, Koedoes, Pati, Djepara, Kediri en Mataram naar de hoofdplaats ontbieden, en geeft hun strenge bevelen om den vermiste, ieder in zijn eigen landstreek, op te doen sporen, en zoo hij gevonden wordt, gevangen te nemen. Na veel vruchteloos zoeken wordt eindelijk de schuilplaats ontdekt en de Toemenggoengs, verzet verwachtende, trekken met wat troepen gezamenlijk naar Arang-sotja, waar 't blijkt dat Pranatjitra als kluizenaar in de woning van zijn schoonvader verblijft. Inderdaad raken zij in gevecht, en de menschen daar leggen 't ten slotte tegen de overmacht af. Pranatjitra weet met zijn vrouw echter te ontkomen, en vlucht naar zijn vader te Pekalongan. De Boepati deelt Pranatjitra mede, dat hij er niets voor voelt om onaangenaamheden door deze gebeurtenis met den Sultan te krijgen. Het is ongehoord, dat hij 't meisje, terwijl hij opdracht had dit den Sultan te brengen, voor zich zelf bestemd heeft. De Toemenggoengs zijn 't vluchtende paar gevolgd, en komen eveneens te Pekalongan met hunne troepen. De Boepati is geweldig onthutst, er is hem toch in 't geheel geen mededeeling gedaan, dat in zijn landschap vreemde troepen zouden komen. De Toemenggoengs deelen hem de opdracht van den Sultan mede. De Boepati geeft last 't echtpaar voor hem te brengen, deelt Pranatjitra in tegenwoordigheid der Toemenggoengs nogmaals zijn oordeel over

zijn handeling mede, en geeft het paar daarop aan de Toemenggoengs over. Daarmede is de last van zijn schouders afgewenteld. De Boepati's reizen naar Mataram af; aldaar aangekomen, wordt Rara Mendoet onmiddellijk binnen den kraton gebracht, en de Sultan berecht Pranatjitra die het doodvonnis over zich hoort uitspreken. Zijn hoofd wordt van den romp gescheiden en dient den Vorst voorloopig tot voetkussen. Kort daarop wordt het meisje door den Sultan verhoord. Zij geeft te kennen dat Pranatjitra niet de schuldige is geweest, maar zij zelf, daar zij halstarrig weigerde selir van den Sultan te worden. Zij wordt daarna weder opgesloten. Het lichaam van Pranatjitra wordt op een geheim gehouden plaats begraven.

Na verloop van eenigen tijd kwam den Boepati het gerucht ter oore van 't geen er met zijn zoon te Mataram was geschied. Met deze oplossing van de zaak nam hij geen genoegen, en hij zond zijn broeder Djagaldjaja, Toemenggoeng van Karang Kletak naar Demak, om de ware toedracht van 't geval te weten te komen. De Toemenggoengs waren nog op die plaats, en de aangelegenheid werd met hen besproken. 't Gevolg was, dat de Toemenggoengs ten slotte moesten toegeven, dat een andere oplossing meer gewenscht zou geweest zijn, daar 't meisje zich uit alle macht verzet had om den Vorst ter wille te zijn. Djagaldjaja verklaarde, dat ook hij geen genoegen nam met den afloop, daar de straf niet in evenredigheid stond tot de daad (boten koeroep), op welk gezegde de Toemenggoengs het stilzwijgen bewaarden.

Gezamenlijk trok men naar Mataram. Daar was een en ander reeds vernomen. De Grooten sloten de poorten hunner woningen. In de omgeving van den kraton werd het onrustig, er werd gevochten en de vrouwen van het Vorstenverblijf wierpen zich op Rara Mendoet, de feitelijke oorzaak van de beroering. In de ontstane verwarring wist Rara Mendoet, die den dood van Pranatjitra vernomen had, naar

buiten te ontsnappen en haren oom Djagaldjaja te bereiken, waarna men haastelijk naar Pekalongan vluchtte.

Terwijl dit alles voorviel, zetelde in Madioen een Toemenggoeng, die twee zoons had: Radèn Tjiptarasa en Radèn Tjiptasari. Reeds oud zijnde, wilde hij zijn waardigheid doen overdragen op Tjiptarasa, doch deze was niet te bewegen zijn vader op te volgen. De pogingen, die aangewend werden, om hem tot andere gedachten te brengen, ten slotte moede, verliet hij het ouderlijk huis. Op zijn zwerftochten kwam hij aan de kluizenaarswoning van Adikoesoema te Arang-sotja en werd leerling van den adjar, die hem in alles wat de geheime leer betreft inwijdde.

Op den duur hoorde hij van zijn goeroe, dat diens schoonzoon te Mataram onthoofd was. Terwijl hij zich eens verdiepte in de „koer dateng Pangéran", viel van de zoldering een potje met tala-olie ¹⁾, en degeen, die het potje opving, was toevallig niemand anders dan de dochter van Rara Mendoet.

Tjiptarasa begaf zich met het potje onmiddellijk naar Pekalongan, en stelde zich in dienst van Rara Mendoet. Deze vertelde hem dat, toen Pranatjitra onthoofd werd, zij een maand zwanger was, en dat zij 't meisje, dat geboren werd den naam Tjitraningsah gegeven had. Het meisje was nog schooner dan haar moeder. Grooter geworden (aan huis bij haar grootvader in Arangsotja) en op de hoogte gesteld van 't geen met haar vader gebeurd was, was zij doorlopend zeer droevig gestemd.

De grootvader was hierover ten zeerste terneergeslagen en wilde Tjiptarasa als hulp daartegen te baat nemen (minangsaja). Hij droeg hem op 't gebeente van Pranatjitra te gaan zoeken en inderdaad werden de overblijfselen te Mataram gevonden en naar Pekalongan overgebracht, waar zij door Tjitraningsah opgevraagd werden. Bij 't zien van 't gebeente was de

1) Fabelachtig soort olie.

smart van het meisje uitermate heftig. Zij viel flauw.

Het gebeente werd met de olie van 't potje besprenkeld en verkreeg een stoffelijke gedaante, maar leefde nog niet. De grootvader legde toen de heilige gelofte af dat, indien Tjiptarasa Pranatjitra weer tot het leven kon terugroepen, hij 't meisje als vrouw zou krijgen. Tjiptarasa's pogingen om Pranatjitra 't leven weer te geven gelukten en hij kreeg de dochter van Rara Mendoet als vrouw.

't Echtpaar werd een zeer schoone dochter geboren, die uitgehuwelijkt werd aan den Boepati van Soemedang. Hij, die dit wist te bewerkstelligen, was haar oom Radèn Tjiptasari, een welbespraakt man.

Bovenstaand Pranatjitra-verhaal werd door den wajang-golèk-dalang Kempi te Dinoek, Tegal voor mij opgeschreven. Handschriften er van bestaan voorzoover bekend, hier niet. Het verhaal ging telkens mondeling over, en is op deze wijze bij slechts enkelen bewaard.

In allerlei opzicht is 't verhaal hier opgesteld geheel afwijkend van dat, hetwelk door Prof. C. C. Berg vertaald is ¹⁾. Niet alleen is de geschiedenis op zich zelf anders, al zijn dan Vorst, Rara Mendoet, Pranatjitra niet in tegenstelling met Wira-goena, Rara Mendoet en Pranatjitra, en wordt ook de strootjes-verkoop in beide aangehaald, maar in de Tegalsche lezing zijn de hoofdpersonen, om Prof. Bergs woorden te gebruiken, niet „de kleine lieden” maar wel degelijk adellijken, ja zelfs de Sultan van Mataram speelt een groote rol. Aldus sluit 't verhaal geheel aan bij andere Javaansche geschiedenissen, staat 't niet op zich zelf, luidt het geen nieuw tijdperk in, alles blijft hier bij 't oude.

Schreef de Heer J. Kats indertijd ²⁾: „Het bovennatuurlijke, waartoe Javaansche schrijvers zoo gaarne hun toevlucht

nemen, ontbreekt ten eenenmale”, dan is ook dat op deze lezing niet van toepassing. Hier komt 't zoo geliefde wonderbaarlijke, in de wederopwekking van Pranatjitra, zooals bijna van zelf spreekt, weer voor den dag.—

Is, in verband met dit Pranatjitra-verhaal, 't maken van gevolgtrekkingen geoorloofd, dan komt 't naar m. b. m. waarschijnlijk voor, dat de Tegalsche lezing ouder is dan die, welke vertaald is. Niet alleen op grond van den inhoud zelf, waarin dingen uit oudere tijden behandeld worden; in een handschrift, zoo dit bestond, zouden deze wellicht nog meer aan den dag treden. Maar ook blijkens de opdracht van den schrijver der andere lezing zelf, waar volgens Prof. Berg (blz. 20 onder 8) staat, „dat deze bevel had gekregen om het verhaal, door rondtrekkende zangers voorgedragen, op schrift te stellen ten behoeve van de manschappen belast met de wacht, tot steun voor de slaperigen in de nachtelijke uren”.

Waar dit verhaal voor een groot deel in 't Pekalongansche ³⁾ speelt, zal 't wel, historisch waar of niet, aan de Noordkust, ver van den kraton liggende en een vrij zelfstandig bestaan genietende, ontstaan zijn. Men kon zich daar straffeloos vroolijk maken over daden van den Sultan en zijn Grooten, kon critiek daarop oefenen. Anders stond 't geval in de omgeving van den kraton. Hebben de rondreizende zangers inderdaad de voordracht aan 't Hof gehouden, 't geen uit de opdracht opgemaakt moet worden, dan is 't begrijpelijk, dat zij zich voor vrijmoedigheid ten opzichte van de Hoogsten in den Lande, gewacht hebben, en de voordracht anders ingekleed hebben, zoodat daden van den Sultan die afkeuring of wel spotlust konden opwekken, 't Gezag nadeel konden toebrengen, achterwege werden gelaten.

1) Pranatjitra. Een Javaansche Liefde. C. A. Mees. Santpoort 1930.

2) Een Javaansche Tristanfiguur. Handelingen 1ste

Congres Taal-, Land- en Volkenkunde van Java 1921.

3) Ook in 't vertaalde handschrift is Pranatjitra afkomstig van Pekalongan, maar zoon van een koopman.

Op deze veranderde redactie zouden dan wellicht de bekende handschriften teruggaan. Al is dan ook de werkelijke geschiedenis in de hoogste kringen bekend geweest, mededeelingen daarvan of toespelingen daarop aan 't lagere volk, zooals

wakers, zouden in het geheel niet op haar plaats geweest zijn.

Uit de opsomming der Toemenggoengs, mag men wellicht besluiten, dat 't verhaal in den vroeg-Mataramschen tijd ontstaan kan zijn.

BLADVULLING.

DJANGAN MĚNIR.

MĚnir: fijn gebroken rijstkorrels; immers het polijsten van rijst geschiedt door stampen met een houten stamper, waardoor verscheidene korrels gebroken worden. MĚnir djagoeng = fijn gebroken maiskorrels, ook fijn gesneden maiskorrels. Djangan = een groentensoep, als bijspijs bij de rijst. Djangan menir = soep van fijn gesneden of gebroken maiskorrels, met bladeren van bajem, spinazie, *Amarantus hybridus*. Bij gebrek aan spinazie bezigt men ook laboe, *Langenaria leucantha*, bestroe, *Luffa cylindrica*, gambas, *Luffa acutangila*, of mlindjo-bladeren, *Gnetum Gnemom*, kool, *Brassica oleracea*, boontjes, *Phaseolus vulgaris*, of capu-cijners, *Pisum sativum*.

Voor de bereiding van djangan mĚnir heeft men voorts de volgende ingrediënten noodig: brambang, *Alium Cepa*, koentji, *Gastrochilus panduratum*, salambladeren, *Ugenia Poliantha*, zout en Javaansche suiker.

Gebruikt men geen koentji, dan heet de groentensoep geen djangan mĚnir, doch djangan bĚning, bĚning = helder, de soep is ook helder. In het BagelĚnsche heet djāngan bĚning van mlindjo-bladeren en taogĚ = ontkiemde katjang idjo, *Phaseolus radiatus*: djangan tĚhĚ.

Djangan mĚnir wordt steeds geserveerd met pĚtjĚl pitik en kĚmangibladeren, *Ocimum Basilicum*. PĚtjĚl pitik = kleine stukjes gepoft kippenvleesch in een sambĚl, bereid van lombok, *Capsicum annum*, bawang, *Alium sativum*, trasi, gedroogde vischkoek, kĚntjoer, *Kaempferia Galanga* en zout.

Djangan mĚnir wordt of als bijspijs bij de rijst of als nagerecht gebruikt.

Het huwelijk en de ontmoeting tusschen bruid en bruidegom heeft plaats in het huis van de ouders van de bruid. Op den dag, volgende op den avond van die ontmoeting, wordt bij het middagmaal altijd opgediend djangan mĚnir. Dit is echter niet bedoeld als versterkingsmiddel. De huisgenooten zijn uiteraard dien nacht opgebleven en slechts bij wijze van versnapering wordt djangan mĚnir geserveerd.

Bij een huwelijk, op eenvoudige wijze gevierd, gaan bruid en bruidegom den dag na de ontmoeting naar het huis van de ouders van den bruidegom. De ouders van den bruidegom halen dus het jonge echtpaar in huis, hetgeen ngoĚdoeh pĚngantĚn heet. Geschiedt dit den dag na de ontmoeting, dan wordt zulks djangan-mĚnir genoemd. In Jogjakarta heet ngoĚdoeh pĚngantĚn binnen de 5 dagen na de ontmoeting ook nog djangan mĚnir.

In de enkele dagen na de ontmoeting krijgen de huisgenooten en het jonge echtpaar ook van vrienden en kennissen bij wijze van attentie djĚngang-soengsoem. DjĚngang soengsoem = pap van rijstemeel bereid met klappermelk verkregen door het uitpersen van geraspt klappervleesch en een beetje zout. Het wordt geserveerd met een saus van klappermelk en stroop van Javaansche suiker.

DjĚngang soengsoem lijkt op merg (Jav. soengsoem). Men zou denken, dat dit een versterkingsmiddel is. Maar men beschouwt het toch niet als zoodanig.

Jogjakarta.

R. SOEDJĀNĀ TIRTĀKOESOEMĀ.

EEN OUD-JAVAANSCH KRIJGSMET VOORSTELLINGEN UIT DE MINTARAGA

door

Dr. A. STEINMANN.

In mijne verzameling bevindt zich een oude kris ¹⁾, waarop en relief een vijftal afbeeldingen van menschelijke figuren, die aan weerszijden van het lemmet gelijk zijn, voorkomen (Fig. 1 a). Een sterk erop gelijkend wapen uit de verzameling van J. W. van Dapperen, dat afkomstig was uit het Cheribonsche vorstenhuis, vindt men in Jaarg. 1930/31 van „Ned.-Indië Oud en Nieuw” op bladzijde 291 afgebeeld ²⁾. Verkeerde men omtrent de daarop voorgestelde personen en de beteekenis der figuren in het onzekere, bij het hier te bespreken wapen is bij onderzoek door den Oudheidkundigen Dienst komen vast te staan, dat de voorstellingen daarop ontleend moeten zijn aan de Mintaraga (Ardjoena wiwāha).

Evenals bij de kris uit de verzameling van Van Dapperen, is ook hier op het lemmet een, op een olifant rijdende persoon weergegeven (Fig. 2). Om het overzicht te vergemakkelijken, zullen wij hieronder de opeenvolgende tafereelen op de kris van beneden af naar boven toe in beschouwing nemen. De onderste figuur stelt god Indra op den olifant voor, op wiens last Ardjoena gedurende zijn verblijf op de Indrakila allerlei beproevingen en verleidingen had te doorstaan. Opmerkelijk is, dat de, onder den naam van lambé gadjah of olifantslip bekende inkerving onder de zg. gandja (het onderstuk) in den vorm van een onderlip eens olifants hier inderdaad overeenkomt met het desbetreffende lichaamsdeel van het hierop afgebeelde rijdier, terwijl verder de zg. kembang katjang de werkelijke olifantslurf voorstelt.

De tafereelen hoogerop nu geven een episode uit het op Java zoo buitengewoon populair heldendicht, de Mintaraga, weer. Van Stein Callenfels heeft in zijn studie over de Mintaraga-voorstellingen op de basreliefs van verschillende Oud-Javaansche bouwwerken ³⁾ tevens melding gemaakt van een Oud-Javaansch wapen, waarop de meest geliefde episode uit de Mintaraga, n.l. de beproevingen van Ardjoena, en in 't bijzonder de voorstelling van de verleidingsscène en relief is weergegeven. In ons geval hebben wij als het ware een voortzetting te zien van dat verhaal, na den strijd om het everzwijn tusschen Ardjoena en Çiwa, deze laatste in de gedaante van den jager Kirataroepa.

De figuur vlak boven den olifant dan toont ons Çiwa, vermomd als Kirataroepa, die zich in het bezit bevindt van de wonderdoende pijl Pasopati. Het daarop volgende tafereel stelt Ardjoena voor, die na met den god te hebben gestreden, bij ontdekking van diens ware gedaante in aanbidding voor hem op de knieën valt. Ardjoena draagt hier de bekende kluizenaarshaartooi, welke men ook op de Mintaraga-basreliefs van Tjandi Soerawana en van Tjandi Kedaton aantreft. In mijn bezit bevindt zich overigens ook nog een wangkoelit-figuur, Ardjoena voorstellende met den řsi-haartooi (Fig. 3), welke figuur sterke overeenkomst vertoont met Tjèkèl Èndralaja uit de lakon van dien naam, waarop de afbeeldingen rechts bovenaan op plaat 48 van V. Stein Callenfels betrekking hebben. Deze auteur vestigt in zijn stuk voorts de aandacht op het voorkomen

1) De kris heeft een totale lengte van 39 cm. (zonder heft van 29 cm).

2) K. C. Crucq. Oudheden in particulier bezit (Bijlage „K” in het Oudheidk. Verslag 1929, p. 284-285)

geeft eveneens een beschrijving van hetzelfde wapen uit de verzameling v/d heer Van Dapperen te Tegal.

3) P. V. van Stein Callenfels: De Mintaraga-basreliefs aan de Oud-Javaansche bouwwerken (Publ. v/d Oudheidk. Dienst in N. I. Deel I, 1925, p. 36-52).

van een vuurkolom tusschen Ardjoena en Çiwa op de reliefs van Tjandi Toempang, welke vuurkolom men zelfs in de huidige voorstellingen omtrent dit verhaal nog hier en daar kan terugvinden. Wij achten het niet onmogelijk, dat de kronkelende lijnen, die zich als rookpluimen voordoen en uit den beneden afgebeelden pijl Pasopati schijnen voort te komen, als aanduidingen van een dergelijke vlamkolom dienen opgevat te worden. De voorlaatste figuur op de kris toont ons Ardjoena, die uit de handen van den god den boven-natuurlijken pijl heeft ontvangen, ter verkrijging waarvan hij zich ter boetedoening in de eenzaamheid had begeven en welke pijl hem straks bij den strijd om het rijk de overwinning zal verschaffen. De allerbovenste figuur geeft vermoedelijk eveneens Ardjoena weer, nogmaals voorgesteld met den kluizenaarshaartooi, waarbij echter het haar tevens langs den rug los afhangt. Het zwarte heft van de kris is uit hout vervaardigd en vertoont de op Java veel voorkomende zittende gestalte met den zoo karakteristieken kop met krulharen.

Naschrift.

Door de welwillendheid van den Oudheidkundigen Dienst was het ons mogelijk hier een afbeelding van de kris uit de verzameling van J. W. van Dapperen uit het Oudheidkundig Verslag 1929 over te nemen, waarin de kris door K. C. Crucq kort werd beschreven (Fig. 1 b). De overeenkomst tusschen deze kris en de onze, wat het uiterlijk, de techniek en ook de figuren (o.a. de olifant) betreft, is zoo opmerkelijk, dat wij ons hebben afgevraagd, of deze krissen niet misschien deel hebben uitgemaakt van een serie, waarop de geheele Mintaraga, althans de verschillende episodes ervan, werden voorgesteld, in welk

geval op de kris uit de collectie van Van Dapperen ook figuren en personen uit dit verhaal gevonden zouden moeten worden.

In de eerste plaats dan zou ik willen wijzen op de figuur boven den olifant, die Crucq panakawan-achtig noemt. Zij vertoont een groote overeenkomst met Indra in de gedaante van een ouden uitgemergelden grijsaard, geleund op een staf, die de kluizenarij van Ardjoena binnenstroompelt. De gelijkenis met de Indra-gestalte op het daarop betrekking hebbende paneel van tjandi Kedaton (pl. 45, Paneel 5 van het artikel van P. V. van Stein Callenfels over de Mintaraga-basreliefs aan de Oudjavaansche bouwwerken, dat wij reeds hebben geciteerd) is onmiskenbaar. De houding van den grijsaard stemt in beide gevallen overeen, de staf en zelfs een detail nl. het beneden gedeelte ervan dat *gevorkt* is. De figuur boven den boom houden wij voor een hemelnymph, ev. Déwi Soepraba hemelwaarts ijlend. De bovenste figuur, die boven een ster zweeft en op beide zijden van het krislemmet is weergegeven, zou Ardjoena op de wolken naar den hemel stijgend of hemelwaarts varend kunnen voorstellen. De twee zg. wajangfiguren boven de gesloten pendapa op de andere zijde van het lemmet houden wij voor widadari's. Slechts de personen op de olifanten zijn eenigszins raadselachtig. Kan de eene figuur Arjoena zijn, na de overwinning ten teeken van zijn nieuw-verworven heerscherswaardigheid op een olifant rondrijdend? Al durven wij hieromtrent niets te beslissen, de op deze kris weergegeven scènes leken ons belangrijk genoeg, om de hypothese op te stellen, dat wij hier misschien met voorstellingen uit de Ardjoena wiwāha te maken hebben.